

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Клин између православаца и муслимана

Аустроугарску окупациону војску у јулу 1878. године сачекао је јак отпор Срба и муслимана, који су јој нанели неколико пораза. Генерал Јосип Филиповић морао је да ангажује знатне додатне снаге, које су тек после три месеца борби успеле да запоседну читаву територију Босне и Херцеговине

Балканска политика Аустријске (Хабзбуршке) монархије је једно од најважнијих питања којом се она бавила вековима, а посебно интензивно по избијању устанка у Србији почетком 19. века. У бечком Државном савету надвојвода Карло је 1808. године упозорио да ће стварање слободне Србије, која је потпомогнута словенском Русијом, представљати језгро будуће јаке словенске државе која би се могла формирати на рушевинама Турске, те да би она с временом постала привлачна за остале словенске (пре свега јужнословенске) народе у њиховој Монархији. На основу ове могуће опасности формира се јасан политички став – онемогућавање стварања слободне и јаке словенске државе на Балкану и истискивање руског утицаја са тог простора, те одржавања у животу „болесника са Босфора”. Тако је Аустрија постала „жанدارм Турске”.

После ратних пораза, значајних територијалних губитака и стварања Краљевине Италије и Пруске, долази до незадовољства унутар Аустријске монархије и њеног преуређења (1867) у Двојну (Аустроугарску) монархију. Од тада се наглашено промовише идеологија о историјској мисији коју Аустроугарска има као брана против експанзије Русије и панславизма. Таква идеологија наилази на добар пријем и код осталих великих западних сила. Оне су све склоније решењу по којем би Монархија територијалне губитке, које је пре тога имала, сада компензовала ширењем на Балкан. Активно се

► **Бенјамин Калај је у јуну 1882. године именован за аустроугарског заједничког министра финансија, поставши тако управитељ БиХ. Тиме је остварио своје младачке амбиције да влада „над неким народом”, као што је записао у свом дневнику још 1869. године**

ради на стварању услова како би Монархија постепено напустила улогу „жандарма Турске” и преузела улогу „жандарма Балкана”.

Берлинским мировним договором, који је потписаним 13. јула 1878. године, Србија, Црна Гора и Румунија су добиле независност и биле међународно признате за суверене државе, а Бугарска је као аутономна кнежевина остала под отоманским суверенитетом. Турска је изгубила Кипар, који је подељен Великој Британији. Аустроугарској је дато право да окупира Босне и Херцеговине (БиХ) и размести своје гарнизоне у Новопазарском санџаку (припојен косовском вилајету – са седиштем у Приштини) који раздваја Србију и Црну Гору – две међународно признате суверене српске државе. Одлуком Берлинског конгреса окупација БиХ имала је привремени карактер (под изговором успостављања реда и мира), али није била временски ограничена.

Пошто су и пре сазивања Берлинског конгреса одржавани многи преговори око будућег територијалног прекрајања Балкана, Аустроугарска

Илустрација „Википедија”

је већ у рано пролеће 1878. година почела са припремама за окупацију. Мада је гроф Андраши тврдио да му је потребан само један војни одред са којим би уз парадни марш и војну музику извршио запоседање БиХ, ипак су аустроугарске власти извршиле мобилизацију пет дивизија у јачини од око 72.000 људи. За главног команданта окупационе војске постављен је генерал Јосип Филиповић (1819–1889), пореклом из личке покатоличене српске породице. Према упутствима које је добио од Царевог војног кабинета он је требало да се стара о „брижљивом неговању католичког елемента који је поуздан и настојањима Монархије пријатељски расположен”, а Србе да „стриктно надзире с обзиром на могуће окупацијне непријатељске аспирације”. Према муслиманима треба да се понаша „заштитнички” и да спречи „приближавање или савез муслимана са православним” и доводи муслимане у „ближи контакт с католицима”.

Филиповић је становништву Босне и Херцеговине упутио проглас у име аустроугарског цара у којем се каже да његова војска долази као пријатељ у сагласности с европским државама и самим турским султаном. „Чете његова Величанства Цесара Аустријског и Краља Угарског на путу су да пређу границу ваше домовине. Оне не долазе као непријатељи, који би желели на силу освојити ову земљу, него вам долазе као пријатељи, који су ради прекратити небројена она зла, која од много година, би рећи од памтивека узнемирују не само Босну и Херцеговину, него и суседне покрајине Аустроугарске.” У прогласу се истиче како се гарантује равноправност свих становника, заштита њихових живота и имовине, слобода вероисповести и употреба језика. Такође се истиче да ће се приходи Босне и Херцеговине трошити искључиво на њене потребе.

Аустроугарска војска је 17. јула 1878. године ушла на територију БиХ са више страна (Брод, Шамац, Гра-

Фото „Википедија”

Генерал Јосип Филиповић

дишка, Костајница, Вргорац и Имотски). Католици су били задовољни доласком и са одушевљењем су дочекали нову власт која их је ослободила вишевековног турског ропства, уз то су се са осталим јужнословенским католицима нашли заједно у оквиру Аустроугарске царевине, а Срби православци и муслимани били су незадовољни. Муслимани су се плашили да ће под влашћу Аустроугарске изгубити привилегије које су уживали код Турака. Срби су били незадовољни јер су се последњих неколико деценија жестоко борили против турског ропства за ослобођење и уједињење са српским државама (Србијом и Црном Гором), поднели огромне жртве у тој борби и дошли наомак циља, а сада, како рече игуман манастира Моштаница новим окупаторима: „ви Швабови, дођосте преваром на готово”.

Аустроугарску окупациону војску је сачекао јак отпор православних Срба и муслимана који су јој нанели неколико пораза, па је генерал Јосип Филиповић морао да ангажује значајне додатне снаге. За освајање БиХ аустроугарска експедиција је нарасла са 72.000 на 280.000 војника. Након три месеца („после великих напора и неколико срамних пораза”, како пише Станоје Станојевић у књизи Историја Босне и Херцеговине) Аустроугарска је успоставила окупацију на читавој територији БиХ у којој је тада живело око 1.150.000 становника (од којих велику већину чине деца, жене и стара лица). Губици аустроугарске војске износили су 5.020 војника и 178 официра. Када је напукот отпор био савладан, Аустроугарска је морала да држи значајне војне снаге како би се предупредили нови устанци. Јован Цвијић пише како му је један енглески политичар, који је почетком 20. века пропутовао БиХ, рекао да је Аустроугарска употребила више војничких средстава да држи у покорности народ у БиХ, него што је то Енглеска учинила у Индији, која има скоро 300 милиона становника.

* * *

После окупације БиХ на њеној територији је био организован посебан начин управљања. Управа над БиХ била је заједничка ствар обе половине (аустријске и угарске – мађарске) Монархије са њиховим паритетним ингеренцијама. Она није припала ни аустријском ни мађарском делу него је над њом успостављена заједничка власт – кондоминијум. Царском одлуком од 28. фебруара 1879. године управа над БиХ поверена је Заједничком министарству финансија. БиХ је административно подељена на округе (Бања Лука, Бихаћ, Доња Тузла, Мостар, Сарајево, Травник) који су у свом саставу имали котаре (срезове). Попис становништва БиХ Аустроугарска је извршила већ 1879. године,

према коме је у БиХ живело 1.158.164 (мушкараца 607.650 и жена 550.514) становника, од којих је (према конфесионалној структури) православних било 496.485 (42,88%), муслимана 448.613 (38,73%), католика 209.391 (18,08%), Јевреја 3.426 (0,29%) и осталих 249 (0,02%).

Послове Заједничког министра финансија Аустроугарске у периоду владавине над Босном и Херцеговином обављали су: Јулијус Фалкенхајн (до 1882), Бенјамин Калај (1882–1903), Стефан Буријан (1903–1912), Леон Билински (1912–1915), Ернест фон Корбер (1915–1916), Конрад фон Хоенлое-Шилингсфирст (1916) и по други пут Стефан Буријан (1916–1918). Земаљски поглавари (гувернери) БиХ били су: Јосип Филиповић (1878–1880), Херман Далес (1881–1882), Јохан фон Апел (1882–1903), Еуген фон Албори (1903–1907), Антон фон Винзор (1907–1909), Маријан Варешанин (1909–1911), Оскар Поћорек (1911–1914) и Стјепан Саркотић (1914–1918).

Бенјамин Калај је у јуну 1882. именован за аустроугарског заједничког министра финансија, поставши тако управитељ БиХ и на том месту остаће до своје смрти 1903. Две деценије је био „некрунисани краљ Босне” (како га је назвао Владимир Ђоровић) остваривши тако своје младачке амбиције да влада „над неким народом”. Наиме, он је у свом дневнику записао 1869. године следеће: „Немам никакав други циљ, никакву другу мисао, а не могу ни имати до да задовољим своје амбиције... Али не напуштам наду да ћу једном још владати над неким народом.”

Наставиће се

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

11. јун

1975.

ИНВЕСТИЦИЈЕ НА КОСОВУ ИЗМАКЛЕ КОНТРОЛИ – Косову су потребна огромна улагања, али је у покрајини инвестициона потрошња на многим секторима измакла контроли. О томе сведочи податак да тренутно реализује нешто више од четири милијарде динара инвестиција, а да четрдесетак објеката у изградњи има три милијарде и сто милиона динара непокривених инвестиција. Према оцени привредника и банкара, то је превазишло сваку меру и постало отежавајући чинилац бржег развоја Косова. Осим објективних околности, узроци прекорачења инвестиција на објектима у изградњи

налазе се у некавалитетним пројектима, лошим технолошким решењима, неодговарајућој опреми и честим изменама у току изградње. Највећи део непокривених инвестиција отпада на капиталне објекте – хидросистем „Ибар–Лепенац” (235 милиона динара), фабрику „Перлонка” у Призрену (275 милиона), Азотару у Фабрику акумулатора у Косовској Митровици, Фабрика дечијих играчака у Србици, Фабрика вијака у Витини... Непокривених инвестиција има и код непривредних објеката – на пример, на Дом штампе у Приштини от-

пада сто милиона динара, а на хотел у изградњи „Слога” 80 милиона. Банке су евидентирале више од 40 објеката у изградњи који имају непокривене инвестиције. Међутим, анализе показују да их има знатно више. У току је и политичка активност на преиспитивању појединих инвестиционих програма и утврђивању приоритета изградње значајнијих привредних капацитета. Није искључено да ће бити обустављена изградња неких објеката, док ће други, како се наговештава, бити „конзервирани”, о чему ће одлучивати Покрајинско извршно веће.

Т. Милић

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Србофилство будућег србомрсца

Док је био генерални конзул у Београду од 1868. до 1875, Калај је сматрао да Беч не само да треба да се одрекне „сваке окупационе идеје” у вези са БиХ, него и да помаже Србији у остварењу националног програма. У том циљу, предлагао је да треба помоћи Србији да себи припоји Босну

Бенјамин Калај, управитељ Босне и Херцеговине у име Аустроугарске од 1882. до 1903, рођен 1839. године у породици која је припадала средњем племству. Без оца је остао када му је било само пет година, па је брига о његовом васпитању и образовању пала на мајку, која је потицала из једне мађаризоване српске породице. Калај је био веома амбициозан и упоран у раду. Уз одлично образовање, познанство и пријатељство са грофом Ђулом Андрашијем (председник владе Мађарске до 1871. године, а затим заједнички министар спољних послова Аустроугарске монархије) биће пресудни за његову политичку каријеру.

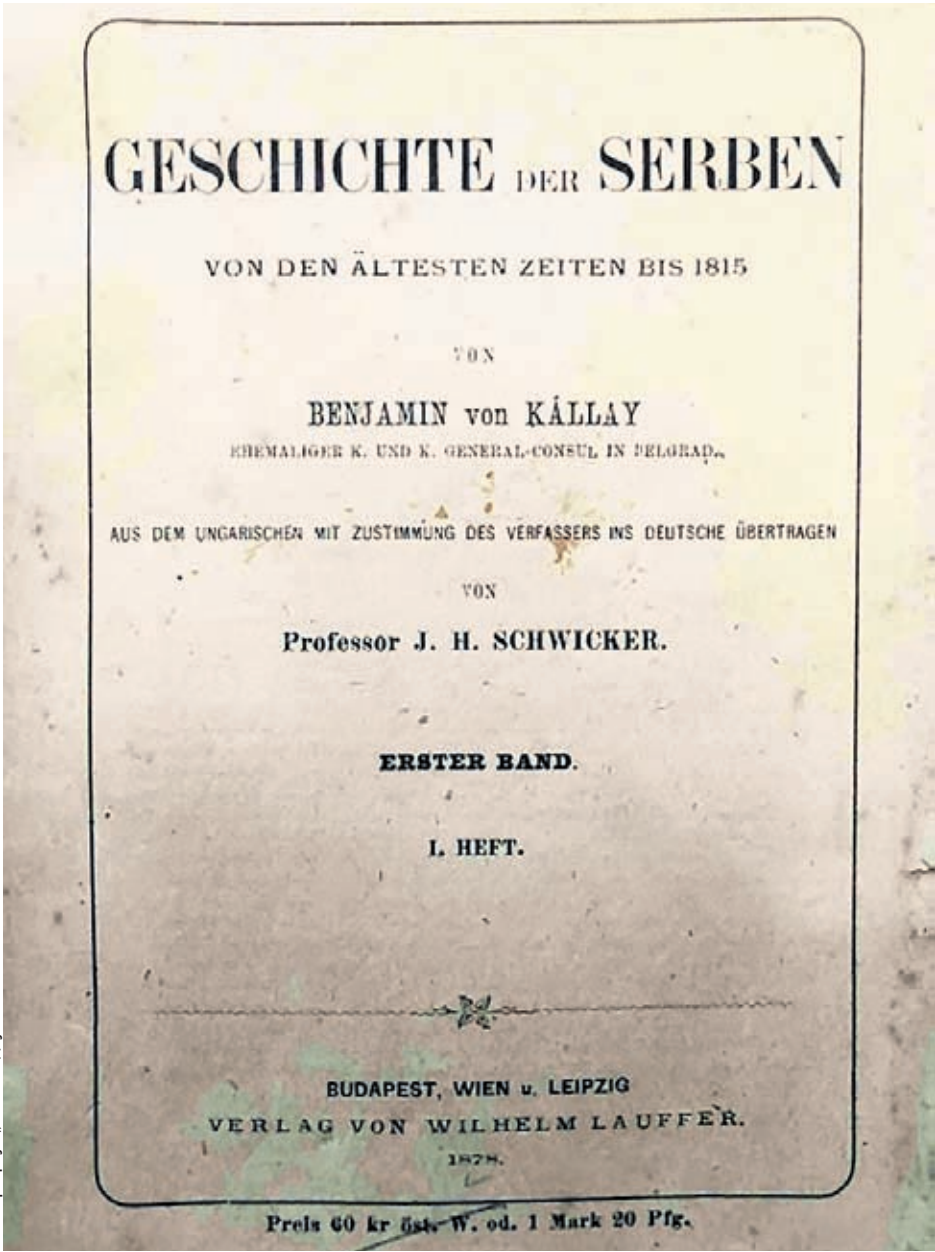
Калајеви политички погледи су се у великој мери формирали под утицајем грофа Андрашија, а они су захтевали активну спољну политику Монархије на истоку, којом би се из Србије истинско руски утицај и заменио аустроугарским. То је био уједно и најбољи пут да се од страни по Угарску штетан утицај Србије на угарске Србе. Андраши је Калају тврдио да је рат против Русије неизбежан, те како Србија не би стала на страну Русије, мора се вршити притисак на Порту „да уступи Србији Босну”.

У априлу 1868. године Калај је именован за генералног конзула у Београду. Тај посао ће ревносно извршавати до маја 1875, када се враћа у центар политичког живота Монархије. Убрзо (1877) објављује књигу „Историја Срба” (Geschichte der Serben), код нас преведену и објављену као Историја српског народа, а наредне године и књигу Источна стремљења Русије (Die Orientpolitik Russlands), која је објављена у Новом Саду на српском језику под насловом „Русија на истоку”.

Као генерални конзул у Београду, Калај је имао задатак да у Србији политичко вођство увери у добре намере Аустроугарске монархије, те да ће Србија имати више користи уколико се одрекне руског и преоријентише на аустроугарски утицај. У том циљу он је успео да убеди аустроугарску дипломатију да предузме неколико корака који су били веома важни за Србију. У првом реду, било је то залагање код Турске да прихвати Милана Обреновића за кнеза и призна му наследно кнежевско достојанство.

Калај је аустроугарску дипломатију убеђивао и да су Србија и остале јужнословенске провинције у Турској појединачно сувише слабе да би могле представљати већу опасност за монархију, те да би се та опасност појавила само у случају ако се оне удруже, а поготово ако потпадну под „идеје панрусизма”. Због тога Аустроугарска, сматрао је Калај, треба не само да се одрекне „сваке окупационе идеје”, него и да помаже Србији у остварењу националног програма. У том циљу, предлагао је да треба помоћи Србији да припоји БиХ, поготово што Срби босански проблем сматрају „као породичну ствар” и да је само питање времена када ће оно бити решено. Овим потезом Аустроугарска би истовремено остварила два велика политичка циља. Прво, то би наишло на велике симпатије код српског народа, трајно ће везало Србију за Аустроугарску и дефинитивно елиминисало руски утицај у њој. Друго, то решење би изазвало велико незадовољство код Хрвата, постало би „јабука раздора” и створило трајни расцеп између Срба и Хрвата, што би спречило уједињење јужнословенских народа.

Калај је 29. септембра 1868. године писао Влади у Бечу „да ће Србија једнога дана играти главну улогу у решењу Источног питања, да Србија привла-

Прва страница Калајеве књиге „Историја Срба” из 1877.

чи Босну: „Хришћани у Босни би радо пристали са Србијом, па и сами Муслимани, али под условом да им се не дера у веру(...) Та стремљења нису од јуче нити је то нека тајна, народна песма чува и живи та осећања читавог народа (...) и било би за нас много боље да Србе задовољимо у томе. Нашом помоћи бисмо их држали под руком (...) Све донде докле Босна буде под турском влашћу Срби ће босанско питање сматрати као породичну ствар (...) Али ако осете да Босну хоће да анектира нека туђа сила, неповерење ће се подићи, а горчина ће се залећи у њима. Најбоље средство да се Србија добије јесте да је Двојна Монархија убеди да не намерава анектовати Босну.”

Међутим, када је после Француско-пруског рата дошло до уједињења Немачке, а у Версају, почетком 1871. године, проглашено Немачко царство, настала је нова констелација снага у Европи, те план о припајању БиХ Србији није био више актуелан. Министар иностраних послова гроф Андраши 1872. године, како то наводи Милорад Екмечић, тражи од свог генералног конзула у Сарајеву, С. Теодоровића, да саветује турским властима да у Подрињу насељавају муслимане и католике, како би се прекинуо српски етнички континуитет на обе стране реке Дрине. Исте године Калај ће, по налогу грофа Андрашија, путовати за БиХ и на лицу места се боље упознати са стањем у овој турској провинцији. Тридесет година после тога, Калај ће на седници аустријске делегације (28. мај 1902) изјавити да је то његово путовање имало циљ да се испитају могућности заузимања БиХ од стране Аустроугарске.

У Угарском сабору 26. јуна 1877. године одржао је један запажен говор у којем

Милан Обреновић из млађих дана

је истакао да је, посматрајући прилике у Турској из непосредне близине, јасно увидео како се она „као држава расипље и то без престанка”, те да се то не може зауставити, јер главни узрок тог става „потиче од великога унутрашњег трулежа”. Сматрао је да Аустроугарска монархија мора да активно и одлучно учествује у решавању даље судбине Турске, те уколико би се због руско-турског рата „реализовали на Балкану такви облици, који нису складни са нашим интересима”, мора се

БРИСЕЛ ПАРАЛИСАН ШТРАЈКОМ – Главни град Белгије личи на „велику спаваоницу”, као усталом и већи део Белгије. Све трговине су затворене, чак и оне које продају основне животне намирнице. Ресторани такође не раде, бензинске станице не точе гориво, а чак су и таксисте остали у својим домовима. И апотеке у већем делу државе су закатанчене, а позоришта и биоскопи су окачили обавештења о „принудном дану одмора”. Рачуна се да је рад обуставило више од 1.700.000 запослених. „Средњи слој” грађанства штрајкује против владине одлуке да се замрзну цене, уз истовремено повећање поиз-

реских обавеза. Сматрају да се тиме на њих преваљује највећи део актуелне привредне кризе. Они пребацују влади да су наведеним мерама заштитили крупну индустрију, односно крупни капитал, из чијих редова је и потекла иницијатива о замрзавању цена, у очекивању да ће исту судбину доживети и наднице. Насупрот „успавааној” атмосфери широм земље, у белгијском парламенту све ври. Премијер Тиндемас настоји да убеди посланике да белгија није имала други избор када се опередила за куповину америчког борбеног авиона „Ф-1”, а не сличног типа летелице европске произ-

водње. Из објашњења председника владе се назире да је Белгија била ухваћена у мрежу чији су конци претходно исплетени у Хагу, Лондону и Бону, где идеје о европском јединству још немају тежину. Ипак, чини се да премијер Тиндемас праву битку бије иза кулиса, где без престанка заседају коалициони партнери, покушавајући да извуку што више користи из садашње кризе. Паралелно, у Бриселу се буде старе језичке расправе између валонаца и фламанца, што чини још сложе- нијим и онако велике социјо-економске проблеме с којима се Белгија суочава.

Калај је као генерални конзул у српској престоници успео да убеди аустроугарску дипломатију да предузме кораке који су били веома важни за Србију. У првом реду, било је то залагање код Турске да прихвати Милана Обреновића за кнеза и призна му наследно кнежевско достојанство

Пријатељство са грофом Ђулом Андрашијем, председником Владе Мађарске до 1871. године, а затим министаром спољних послова Аустроугарске монархије, било је пресудно за Калајеву каријеру

Гроф Ђула Андраши

Србија могла би се успоставити само на рачун наше Монархије, а једна Велика Хрватска биће само прираштај за нашу Монархију. Ја можда најбоље знам да се не смије успоставити нити великосрпска нити великохрватска држава. Ако би требало да се последња на било који начин успостави, како би затим било? Једноставно тако да би Велика Хрватска, која би се разумљиво морала да прошири на БиХ, Србију, Црну Гору и Стару Србију, већ у себи садржавала бројну надмоћност православних Срба, тако да би Хрвати да одрже своју хегемонију морали да траже ослонац код једне велике силе, дакле код наше Монархије и само би прикључењем овој могли да осигурају егзистенцију свога елемента. Посматрали се питање са тог становишта, мора се доћи до уверења, да хрватске тежње, ако се буду исправно усмеравале, неће никада постати опасне за нашу Монархију, напротив, значаје за исту појачање, али са српским аспирацијама стоји управо супротно.”

Калај у писму закључује да је „у нашем интересу потпомагати у БиХ Хрватство насупрот Српству”, те да то не треба радити отворено како се не би „Срби и такође евентуално мухамеданци одгурнули”, него суптилно тактички поступати и „у свакој прилици делом показивати према Хрватима благонаклоност”.

Наставиће се

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

12. јун

1975.

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Стварање вештачке босанске нације

На највиша места у Босни и Хрватској, скоро као неограничени господари, готово истовремено долазе Бенјамин Калај и гроф Карол Куен Хедервари. Обојица су током две деценије владавине радили на истом циљу – ослабити сваку идеју споразума између Срба и Хрвата, у складу с максимумом „завади па владај”

Анализирајући четрдесетогодишњицу владавину Аустроугарске монархије у Босни и Херцеговини, наш познати историчар Владимир Ћоровић истиче да је главна намера окупационе власти била гушење националне свести и упорно настојање да се створи вештачка босанска нација, те систематско подстицање верске подвојености и суревњивости. Ово је, истиче Ћоровић, „нарочито било изражено у време док је на њеној врховној управи био, за пуних двадесет година, заједнички министар финансија, Бенјамин Калај, писац једне Историје српског народа и некронисани краљ Босне”:

„Он је хтео да покида све везе између браће с једне и с друге стране реке Дрине и да затре и помисао о народном јединству. Ради тога се за језик укида назив српски, а уводи се босански; ради тога се ствара посебна босанска нација. Српске књиге и новине, које имају ма какво национално обележје, бивају забрањиване; свака јавна реч дуго времена је спречавана. С планом се негује босански патриотизам, у нади, да ће се код света јавити старе сепаратистичке склоности. То је доба, кад влада покреће и издржава лист „Бошњак”, упућен нарочито муслиманима, које је на сваки начин требало одвојити од српског утицаја”.

Иако се касније у том правцу морало скретати, јер се видело да је национална свест била већ дубоко укореењена у народу, ипак се, у основи, прави национализам увек сматрао као нешто антидржавно. Тако је у штампаној осуди са велеиздајничког процеса у Бањој Луци 1916. године Владимиру Ћоровићу уписано у грех што сматра српски народ БиХ као део српског народа краљевине Србије.

У време када је Бенјамин Калај постао аустроугарски заједнички министар финансија, именован је за хрватског бана гроф Карол Куен Хедервари, који је, као и Калај, владао двадесет година. Владимир Ћоровић пише у својој књизи „Политичке прилике у Босни и Херцеговини” да „не треба много проицљивости па видети шта је значило да се у Босни и Хрватској на највиша места, скоро као неограничени господари, доводе два Мађара у исто време... Калај и Куен поделили су улоге али им је циљ био исти; ослабити сваку идеју споразума између Срба и Хрвата... никад се код нас није очигледније и са више злурадости проводило оно архипознато начело: Завади па владај.”

Ћоровић о хрватском бану Куену у књизи „Историја Југославије” пише: „Тај човек, циник и потпуно безначајан, није застајао ни пред једним средством да само постигне свој циљ: да Хрватску што више потчини вољи Пеште. Употребљавао је силу, изигравао законе, кварео људе, помагао култ ситничарског крухоборства, завађао племена, искоришћавао једном речју сва средства власти. За његова времена сукоб између Срба и Хрвата почео се претварати у огорчену борбу и прелазити у мржњу. У Загребу су у два наврата, 1895. и 1902. године, вршене страшне демонстрације против Срба и демолиране српске радње и установе. Мађарска превласт над Србима и Хрватима могла се осигурати само тако ако они остану крвно завађени”.

Срби су сачињавали више од четвртине становништва на целом подручју Хрватске и Славоније. Власти су срп-

Аустроугарски војници у Босни

Фото: osterreich-ungarn.de

Калај је сматрао да је за Аустроугарску најважније да српско становништво у БиХ изолује од утицаја Србије и Црне Горе и онемогући уједињење српског народа на Балкану. Да би остварио свој циљ, Калај се ослањао на јачање војне моћи у БиХ, како би се предупредили устанци. Зато је, већ у првој години своје управе, наредио изградњу војних коридора дуж границе, који су се састојали од мреже караула, а у свакој је било од 40 до 50 војника

ску мањину у Хрватској помагале са планом, исто као и хрватску мањину у Босни, да појачају противности између Срба и Хрвата и гуше једнодушне одлуке већине. Двадесет година био је Куен неограничени господар Хрватске, чији је сабор, изигравањем избора и изборнога права, утицајем власти и насилним угушивањем слободе штампе и говора, постао више формална него стварна народна установа. Народни отпор избијао је овде-онде; али, био је немоћан према сили и корупцији. Код вишега друштва развиле се штреберство (баш тај израз ушао је нарочито у промет) и прилична апатија, који су претили да од Хрватске направе политичко гробље. О настојањима бана-грофа да изазове мржњу Хрвата према Србима и спречи сарадњу међу два словенска народа пише и Ребека Вест у књизи „Црно јагње и сиви соко”: „Чувени бан Куен Хедервари, чија је власт над Хрватском била изузетно окрутна, дао је Србима велике привилегије да би побудио завист Хрвата; тако је избегнута опасност да се Срби и Хрвати удруже против Мађара”.

Друга главна црта аустријског управног система у Босни било је систематско подржавање суревњивости и узајамне борбе између појединих елемената у земљи, наглашава Ћоровић: „Турска је сатирала народ физички, Аустрија духовно. Она је тровала људе узајамним неповерењем и злурадошћу. Над завађеним није никад тешко вла-

Историчар Владимир Ћоровић о хрватском бану Куену пише: „Употребљавао је силу, изигравао законе, кварео људе, помагао култ ситничарског крухоборства, завађао племена, искоришћавао сва средства власти. За његова времена сукоб између Срба и Хрвата почео се претварати у огорчену борбу и прелазити у мржњу”

И Београд сматран за „пожељан хабзбуршки посед”

Гроф Була Андраши, председник владе Мађарске до 1871. године, а затим министар спољних послова Аустроугарске монархије, човек који је пресудно утицао за Калајеву политичку каријеру, свој политички принцип одмах после окупације Босне и Херцеговине пренео је поглавару ових земаља, генералу Вилхелму фон Виртембергу, објашњавајући му циљ окупације. Он је у истом смислу објаснио и запоседање Новопазарског санџака од стране аустроугарских трупа, истичући да је циљ операције да се спречи уједињење Србије и Црне Горе, чиме би била створена подлога за формирање самосталне државе југословенских народа изван граница Аустроугарске. Како истиче Томислав Краљачић у књизи „Калајев режим”, аустроугарска девиза о потпомагању балканских национализма и о одржавању равнотеже између њих имала је за циљ да одржи расцепканост Балкана и да потхрањује балканске национализме, што би олакшало Монархији успостављање политичке и економске превласти у балканским земљама.

Окупација Босне и Херцеговине била је једна од етапа аустроугарске експанзионистичке политике према Балкану. У меморандуму цару (1856) маршал Јозеф Радецки је, поред Босне, као „пожељан” хабзбуршки посед видео и „Београд као капију Балкана”, а начелник Царевог војног кабинета, генерал Фридрих фон Бек, истиче да „пут из Беча кроз Сарајево до Солуна мора бити држан отвореним”. Управо зато, гроф Андраши неколико дана после завршетка Берлинског конгреса у јулу 1878. године, одушевљено пише аустријском цару: „Сада су капије Оријента отворене Вашем Величанству!”

Гроф Карол Куен Хедервари

Фото: Викимедија

Дворац хрватског бана Куена у Хедервару, Мађарска

Фото: mmm.hu

дати и она је, свесна тога, из те максиме створила државни принцип. У сваку заједницу између православних и муслимана или између Срба и Хрвата бацала је одмах семе раздора, свеједно у ком облику. Као оруђе служио јој је током дугог временског периода ред језуита, који је са њом и дошао у Босну. Језуити су главни носиоци бечке политике: верски су нетрпељиви, чак и агресивни; национално су искључиви.

Изгледа да нема силе која би их могла потиснути. Најгори њихови поступци, који отворено газе законе и изазивају против себе гнев иновераца, остају без казне. Створивши неморално начело да циљ оправдава средство, они су у нашу средину уносили једну вековима и васпитањем разрађену препреденост, која је могла да буде само на штету општег националног морала”.

Калај је сматрао да је за Аустроугарску најважније да српско становништво у БиХ изолује од утицаја две суседне српске државе – Србије и Црне Горе и онемогући уједињење српског народа на Балкану. Да би остварио свој циљ, Калај се ослањао на јачање војне моћи у БиХ како би се онемогућила већа са-

радња Срба из БиХ са својим сународницима у Србији и Црној Гори и предупредили устанци. Наредио је, већ у првој години своје управе, изградњу војних коридора дуж границе. Коридори су се састојали од мреже караула, од којих је свака имала од 40 до 50 војника и представљали су патролну граничну стражу. Калај у допису аустроугарским властима пише како би „војни коридори требало да прекину стални контакт између становништва и изазову слабење заједничких осећања блискости између сродних племена по крви и вери” и да коридори одлично функционишу и да све иде по плану, те да су „допринели знатном смањењу контакта између становника суседних земаља”.

Наставиће се

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

13. јун

1975.

СУД УСВОЈИО ТУЖБУ ПРОТИВ ИНДИРЕ ГАНДИ – Високи суд у Алахабаду довео је у питање место премијера Инди-ре Ганди у Парламенту, због закључка да је злоупотребила услуге плаћених службеника централне владе у циље-ве своје предизборне кампање. Усвојивши тужбу која се тиче њеног учешћа на парламентарним изборима 1971. године, суд је донео пресуду по којој се Индири Ганди одузима право да се поново кандидује у наредних шест година. Алахабадско судско веће оставило је рок од 20 дана до извршности пресуде. Тужбу против премијера поднео је опозициони политичар Раџ Нарани, који се кан-

дидовао у истој изборној јединици као и актуелна премијерка Индије. Он је већ јавно затражио да она моментално поднесе оставку на место председника владе. Његова жалба суду, као и кампања која је у вези с тим вођена, саставни су део опште офанзиве опозиционих снага против Конгреса и премијерке, која је сада у пуном јеку и представља припрему за битку која ће уследити следеће године, када се одржавају општи избори. Посланик Раџ Нарани је уложио жалбу суду у Алахабаду одмах након избора, али је саслушавање сведока и покретање поступка стално одлагано. У овом тренутку, у судовима

индијских савезних држава има још неколико десетина сличних жалби које још нису решене.

У овом конкретном предмету, суд у Алахабаду је саслушао око 60 сведока оптужбе и 36 сведока Инди-ре Ганди, која се и сама средином марта појавила пред судом, неколико дана одговарајући на питања судија и тужилаца. Алахабадски суд је оставио рок од 20 дана у којем Инди-ра Ганди може да однесе жалбу Врховном суду или предузме било коју другу акцију коју сматра политички прихватљивом. Како се сазнаје, она је већ одлучила да поднесе жалбу.

О. П. Сангал

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

„Разводњавање” српског народног ткива

Аустроугарске окупационе власти сматрале су православно становништво непоузданим, па је предузета интензивна колонизација, посебно пограничних области. У Босну и Херцеговину усељено је 240.000 католика, углавном немачких, пољских и мало италијанских сељака, у 20 успостављених аграрних колонија

Како би се отежала комуникација Срба из БиХ са својим сународницима преко границе вршила се и колонизација страних сељака. Њих су аустроугарске власти плански насељавали уз границу са Србијом и Црном Гором, као и на територије у којима живи компактно српско становништво. Досељене колонисте влада је помагала на разне начине: доделом бесплатне државне земље, пружањем помоћи за набавку машина и стоке, ослобађањем од разних пореских обавеза и давања и слично. Милорад Екмечић у књизи „Дуго кретање између клања и орања” пише да „се у Босну и Херцеговину усељило 240.000 католика, углавном немачких, пољских и мало италијанских сељака у 20 успостављених аграрних колонија.”

Због колонизације је битно измењена етничка структура у многим деловима Босне и Херцеговине. Тако у прњаворском округу 1879. живи мање од 250 католика, а према попису из 1910. има их више од 13.700. Већ 1895. године у Босни и Херцеговини живи 66.376 аустроугарских држављана (Шваба, како их народ назива), од којих су 7.858 чиновници. Према првом званичном аустроугарском попису становништва у Босни и Херцеговини из 1879. римокатолици су чинили 18%, а према истом попису 1910. године 23% од укупног броја. У извештајима који стижу у Беч од њихових високих чиновника из БиХ наглашава се да се колонизација интензивира и да се специјално граничне области насељавају са политички безусловно поузданим елементом. Српско православно становништво окупационе власти су сматрале непоузданим. Тако, на пример, Јохан фон Апел (гувернер БиХ) извештава Бенјамина Калаја 1889. да је град Јајце „врло поуздан, пошто он код броја становника од око 3.750 душа, броји само 325 православних”.

Поред успостављања војних коридора и насељавања страних колониста, окупационе власти предузимају и друге мере како би отежала сарадњу Срба са својим сународницима са друге стране границе, међу којима су, између осталог: строга пасошка контрола, забрана уношења штампе и национално обојене литературе, забрана увоза одређених роба, отежавање одласка младих на школовање у Србију и Русију... Не дозвољава се коришћење уџбеника који садрже наставне садржаје који би код ученика могли изградити свест о политичком и културном јединству српског народа. Окружни инспектор у Мостару запленио је 1893. у српској школи у Дужима ученичке свеске из географије јер су биле у „велико-српском духу”, а о раду школе у Житомишлићу 1896. године инспектор пише: „Географија се предаје у патриотском аустроугарском духу и мада се ученици добро оријентишу на карти БиХ и Аустроугарске, они нису знали да покажу главни град Србије.”

Трговинска размена између Србије и БиХ, на почетку Калајевог режима 1882. године, износила је 2.615.073 динара, а на крају његовог владања, 1903, само 236.197 динара. Слична ситуација је и на граници са Црном Гором. Српски посланик у Бечу извештава у августу 1890. министра спољних послова Саву Грујића о свом разговору са Калајем: „На моје питање, да ли имају друмова, који из Херцеговине воде за Црну Гору, одговорио ми је господин Калај да таквих путева немају, нити их требају, пошто нема никакве трговине са Црном Гором, а они

Разгледница Бањалуке из времена аустроугарске окупације

Ношња виђенијих херцеговачких Срба крајем 19. века

Фотографије из збирке аутора

Црногорци, који би прелазили у Херцеговину, не траже друмове!”

Веома затегнути односи који су постојали између Србије и Аустроугарске у периоду када је БиХ била под Калајевом управом, били су изазвани страхом Аустроугарске да ће Србија постати Пијемонт око које ће се ујединити сви јужнословенски Срби. У аустријској делегацији то је 1901. јасно истакао др Волф, када је, између осталог, рекао: „Како ће се даље развијати Источно питање? Потпуно ће се извршити уједињење свих балканских Срба упркос пријатељства наше босанске Земаљске владе према Хрватима, упркос свих покушаја да се Хрвати учине средством католизације и католичке пропаганде. Уједињење Срба мора уследити као природна нужност којом је остварено уједињење Немаца у

немачко царство и Италијана у њихову италијанску државу (...) Питање ће само бити хоће ли се ова творевина остварити под патронатом Русије. Тек тада је Аустрија изгубила. Или ће се остварити под патронатом Аустрије путем једне мудре источне политике (...) Али, успије ли уједињење Срба, не под аустријским, него под руским патронатом, то је даља градација, даље захватање и проширење великосрпства преко илиризма, што би Аустрију сасвим директно угрозило у њеној властитој, сада државним границама омеђеној интересној сфери. Трећа градација била би потом панславизам, који не би угрозио само Аустрију, него би захватио и немачки Рајх.”

Међутим, није било довољно само политичко и физичко раздвајање и кидање веза Срба из БиХ са Србијом и Црном

Поред успостављања војних коридора и насељавања страних колониста, окупационе власти предузимају разне мере како би отежале сарадњу Срба са сународницима са друге стране границе: строгу пасошку контролу, забрану уношења штампе и национално обојене литературе, забрану увоза одређених роба, отежавање одласка младих на школовање у Србију и Русију, спречавање коришћења уџбеника са наставним садржајима који би код ученика могли да изграде свест о политичком и културном јединству српског народа...

Српски посланик у Бечу известио је у августу 1890. године министра спољних послова Саву Грујића: „На моје питање да ли имају друмова који из Херцеговине воде за Црну Гору, одговорио ми је господин Калај да таквих путева немају, нити их требају, пошто нема никакве трговине са Црном Гором, а они Црногорци, који би прелазили у Херцеговину, не траже друмове!”

Гором, него је примењена и једна многа суптилнија и дугорочно опаснија стратегија, која је ударала у саме темеље идентитета народа. Аустроугарске власти интензивно су радиле на гушењу националне свести код босанскохерцеговачких становника, а нарочито Срба, како би створиле услове за наметање вештачке босанске нације.

Калај напушта своје раније ставове, које је заступао у књизи „Историја Срба” (1877), где је писао о српском карактеру БиХ. Постаје заступник тезе о постојању посебног, босанског народа, као носиоца континуитета босанске државности. Како пише Милорад Екмечић, језик је називан босанским, цела историја је представљана као историја једног митског народа издвојеног од суседних Срба и Хрвата: „Српска ћирилица је

била проглашена босанчицом, надгробни споменици из средњег века – стећци, проглашавани сведочанством постојања посебне босанске цркве у средњем веку, на основу богумилске јереси. Требало је да богумили буду окосница босанске историје, а босанска нација наводно наследица средњовековних јеретика.”

Када је Аустроугарска 1878. извршила окупацију БиХ, на тој територији живело је православно, муслиманско и католичко становништво. Једино је код српског православног народа била израженија национална свест. У напорима да је угуши и сузбије јаке покрете Срба за ослобађање од окупације и уједињење с матицом, Аустроугарска настоји да јој муслиманско становништво, код кога је национална свест слабо развијена, буде главни политички савезник у покушају изградње посебне јединствене босанске нације. Калај је сматрао да ће и католици (код којих је, такође, била слабо развијено осећање националне припадности, а који су били лојални окупационим властима) прихватити идеологију босанске нације.

Познати хрватски историчар Вјекослав Клаић („Босна, Податци о земљопису и повиести Босне и Херцеговине”) 1878. пише да се у Босни хрватско име „мало чује, јер је народна свист у народу замрла”. За то су, по његовом мишљењу, криви босански фрањевци који су се школовали у иностранству: „Они су по високих школах стицали додуше велико знање, тако да су у Босни били једини људи, који су штогод умјели и разумјели; али вративши се кући бјеху се већином отуђили својему народу. Пошав затим на жупе врли ти људи знали су пук свој поучават, али народне свести и поноса немогоше јим у груди удахнути, јер сами нису право знали, тко су и шта су. Према томе изгубио је и пук много народне свисти, он је заборавио славну прошлост своју и пориекло своје, тер се је протународно почео звати Латиним, јер да је вјере латинске!”

Члан Владе у Сарајеву Аделберт Шек у свом меморандуму „Босна и Херцеговина и уставне промене” 1910. пише: „Када се српском (православном) сељаку постави питање шта је, он самосвесно одговара: Србин, господине, а када се то исто питање постави католичком сељаку, он стидљиво одговара да је католик. Од једног босанског сељака никада нисам чуо да је Хрват.”

Први руски генерални конзул Александар Фјодорович Гилфердинг (1831–1874) у Сарајеву, у књизи „Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији” (1859), пише: „Православни Србин, ма где он живео – у Босни, Херцеговини, Далмацији, Угарској, Кнежевини Србији – има сем цркве, једну велику домовину, српску земљу, истина подељену између многих господара, али она постоји идеално, као земља једног православног српског народа. Он има своје усмено предање, традицију: зна за српског светитеља Саву, за српског цара Душана, за српског мученика Лазара, за јунака Краљевића Марка. Његов садашњи живот почива на народним темељима и проткан је пређашњим историјским животом нације.”

Наставиће се

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

14. јун

1975.

УЧИОНИЦА И ОДЛУЧИОНИЦА – Оспособити човека за живот, задатак је на којем је наша школа пред строгим историјом заслуживала, као и ученици на свом испиту зрелости – добре, али и лоше оцене. То што смо се раскорачили на врховима двеју најудаљенијих лествица Европе: академске образованости и неписмености, само је један од доказа непотребног друштвено-школског теста налик на „све или ништа”. Јер, последице су најчешће биле полутанске. Људи су се више оспособљавали да стварају вредности него да распознају шта је вредно, а шта не. Другим речима, боље су научили како

да буду извршиоци, него да одлучују. Недовољно оспособљен да уједно и ради и управља, радни човек је често излаган ђудима техно-бирокаратских група, непотпуних дела и отуђеног дохотка. Реформа школства треба да образовно полутанство смени образовањем самоуправљача, човека који зна како да ствара вредности и о њима одлучује. Разни облици марксистичког образовања радника, поготово младих произвођача, дају томе свој допринос – за спречавање „полуквалификовања”, чак и после завршеног највишег степена образовања. Уједно, њихово постојање је доказ да систем редовног

образовања још није целовит, па ни животан, али су и доказ да стално образовање омогућава да свест буде делотворнија од заповести.

М. Пантелић

ДВА АТЕНТАТА У ПАРИЗУ – У размаку од само десетак минута, у главном граду Француске извршена су два атентата, чији починиоци нису откривени. У првом је тешко рањен један од уредника агенције „Франс-прес” Бернар-Жозеф Кабан, док је у другом, извршеном у стану Андре Бержерона, лидера синдикалне организације „Форс увријер” направљена само материјална штета.

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Један народ, три вере, два писма

Муслимани који су се јавно определили као Срби били су или непошtedно гоњени или примамљивани на страну аустроугарских власти. Свако испољавање српског опредељења код муслимана одмах је активирало комплетан државни механизам како би се такве појаве пресекле

М ада су од јужнословенских средњовековних династија само Србија и Босна имале дужу вишевековну традицију, у народном памћењу је сачувана само свест о српској држави. Подсетимо да је српске династије Котроманић владала средњовековном босанском државом од 1254. до 1463. године и била дуже на престоу него династија Немањић у средњовековној Србији – од 1166. до 1371. године. За разлику од српске државе, где је сачувана свест о њој и њеним владарима током читавог периода турског ропства, свест о босанској држави и њеним владарима није постојала и не постоји.

Историчар Владимир Ђоровић пише да „ниједан од босанских владара, сем Херцег Степана, није оставио иза себе онакв један споменик (Херцегова тврђава у Херцег Новом – напомена аутора), какви су, примера ради, Студеница, Грачаница или Дечани у Рашкој држави

► **Ватикански мисионар који је 1685. путовао по БиХ, записао је да „у Босни има више жена и чобана писмених него што ће се наћи у задарској бискупији”. Исту импресију понео је и Јован Цвијић, кога је изненадио број писмених самоука и у забаченим крајевима**

и ниједан се, како се данас чини, није у оноликој мери бринуо за душу, колико су то, у непоколебљивој традицији, чинили Немањићи и њихови непосредни наследници. Задужбине Немањића биле су колико културна седишта извесног краја, толико и чувари помена својих оснивача. Како је напредак Православне цркве у немањићкој држави био уско везан са напредком читаве државе, то је природно, да је Црква, после косовске катастрофе и пада деспотовине, с пијететом чувала традицију старог господства и својим списима и својим причањима оживљавала сећања на дане честитог Царства... У песми, Зидане Дечана, народни певач свесно даје прави значај старим задужбинама, када говори како ће се оне одржати под Турцима:

„У њој ће се певат литургија,
И купит се народ Србадија.”

Ако овоме додамо да је кроз векове преношена, с колена на колено, усмена књижевност (пре свега епска поезија) везана за српску (али не и за босанску) државу, онда је јасно због чега је у народној култури сачувана немањићка политичка традиција и свест о српској држави, док свест о босанској држави и њеним владарима не постоји. У свакој српској кући у БиХ, све до ослобођења 1918. године, на вечерњим окупљањима (прелима) рецитовала се или уз гусле певала српска епска поезија везана за Косово, на којем је изгубљена српска држава и српски народ пао у вишевековно турско ропство. Народни певачи и свештенство, нарочито калуђери, најзаслужнији су за очување српске националне свести у вишевековном робовању под Турцима. Манастири су били средишта духовности у та тешка времена, брижно су чували ту искру и нису дозволили да се угаси. У манастирима се, пре свега, одвијао верски живот, али су они, у недостатку школа, били и места описмењавања. Ту су монаси стигали писменост и преносили је једни

Фотографије из легата проф. Душанића

Аустроугарске разгледнице с мотивима становништва Босне и Херцеговине

на друге, али су у манастирима обучава-на и деца из околних села. Касније мно-ги од њих постају „путујући учитељи” који иду од села до села и обучавају (нај-чешће само за стан и храну) и описмења-вају децу. Наставу су одржавали у кући неког, обично најимућнијег мештанина, а постојале су (од раног пролећа до касне јесени) и такозване „чобанске школе”, где су „путујући учитељи” обучаваали чобане по ливадама где чувају стоку.

Митар Папић у књизи „Историја српских школа у Босни и Херцеговини” на-води да је ватикански мисионар 1685. године, путујући по нашим крајевима приметио да „у Босни има више жена и чобана писмених него што ће се наћи у задарској бискупији”. Путујући по Босни, Јована Цвијића изненадио је број писме-них самоука и у веома забаченим краје-вима. На народним окупљањима, народ-ни гуслари су имали видну улогу. Мидхат

Шахић (Француски путници у Босни и Херцеговини у 19. stoleћу 1836–1878) наводи како Ами Буге, у свом делу Европ-ска Турска, пише: „Међу Србима, човек се просто нађе сав у чуду када чује како из уста најширих слојева излазе песме у стиховима, пуне најлепших мисли и пре-красних метафора.” Поред јуначких на-родних народне песме које певају жене. Све је то разлог због којег је код правосла-вног становништва с подручја БиХ стално била присутна свест о припадности срп-ском народу и јака тежња за уједињењем с матицом. И данас чак и најмање обра-зован Србин из БиХ зна када и где је про-пала српска држава и који су били њени средњовековни владари, а о средњовеков-ној босанској држави и њеним владарима

мало шта или ништа не зна. Мало шта (уг-лавном ништа) о томе зна и образованији део било којег од народа (српског, хрват-ског и бошњачког) дејтонске БиХ.

* * *

Када је Аустроугарска окупирала БиХ, владало је мишљење да у њима живи је-дан – српски народ, подељен на три вере. Европски стандарди, који су у то време важили, идентификовали су народе и међусобно их разликовали на основу је-зика којим говоре и којим су говорили њихови преци. Срби у БиХ говорили су српским језиком штокавског наречја и ту се убрајају не само православни (закона грчког – како то пише Вук Караџић) већ и они који су прешли на ислам (закона турског), те Срби који су се покатоличили или поунијатили и који признају рим-ског папу за свог верског поглавара (закон римског). Исто тако, познати филолог

и историчар Павле Шафарик писао је да су сви становници БиХ Срби који испове-дају три вере. Аустројски филолог и линг-виста Франц Миклошич тврдио је да сви штокавци припадају Србима, а чакавци Хрватима.

У уџбенику географије за католичке школе у БиХ, који је штампан у Сарајеву 1871. године, пише да у БиХ од јужносло-венских народа живе само Срби. Исто тако, и у уџбенику географије за средње школе који је објављен у Аустроугарској пише да су становници БиХ Срби подеље-ни у три конфесије. Одмах по окупацији БиХ бањалучки Срби, у једној представи тадашњем заједничком министру финан-сија, пишу да су турске власти „знале и врло добро осведочене биле, да је босан-скохерцеговачко становништво народно-сти српске”. На крају, и Бенјамин Калај је у својој књизи „Историја Срба” (објавље-на 1977) означио је Босну и Херцегови-ну као српску земљу. Набрајајући тери-торије које Срби заузимају, он наводи и „данашњу Босну, са изузетком североза-паднoг угла, који се још и данас назива Турска Хрватска”.

Аустроугарска власт је и пре окупације БиХ сматрала да јој највећа опасност у ре-ализацији њених државних интереса на окупираном подручју прети од српског становништва, поготово уколико дође до њиховог зближавања са муслиманима. Због тога се у царској инструкцији гене-ралу Јосипу Филиповићу – како то наво-ди Хамдија Капић у књизи „Херцего-вачки устанак”, поручено следеће: „Затим Вам се препоручује да доведете мусли-мане у ближи контакт с католицима и да нарочито спречите приближавање или савез муслиманског с православним ста-новништвом, које треба да се најоштрије надзире с обзиром на севентуалне, окупаци-ји непријатељске аспирације.”

Прве мере предузимају се у школама у којима се код муслиманске деце пред-ност даје латиници у односу на српско национално писмо ћирилицу. Наред-бама Земаљске владе одређено је да се само у школама где већину чине право-славни прво учи ћирилица, а у школа-ма где су католици и муслимани почиње се прво са учењем латинице. Ученичке награде додељују се у виду књига штампаних ћирилицом православним, а латиницом католичким и муслиманским одликашима. По истом принципу врши се и подела уџбеника које је штампала Земаљска влада. Сведочанства за право-славне ученике морала су бити штампана, исписана и потписана ћирилицом, а за католичке и муслиманске ученике латиницом.

Историчар Владимир Ђоровић („Политичке прилике у Босни и Херцеговини”) пише: „Муслимани који су се јавно определили као Срби били су или непоште-дно гоњени или премањивани. Имати православне као Србе и опозиционаре, с тим се рачунало и већ донекле помири-ло, али и имати муслимане као Србе, то је ишло против свих бечких интереса.” Свако испољавање српског опредељења код муслимана одмах је активирало компле-тан државни механизам како би се такве појаве пресекле.

Наставиће се

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

15. јун

1975.

ГЛАВНИ УРЕДНИК ФРАНС_ПРЕСА ПОДЛЕГАО РАНАМА – Са тугом и огорчењем је дочекана вест да је Бернар Кабан, главни уредник информативне агенције Франс-прес под-легао повредама задобијеним претходног дана, прили-ком експлозије бомбе коју је непознати атентатор поста-вио поред улаза његовог стана. Истрага претпоставља да је Кобан жртва замене личности у да је паклена машина у ствари била намењена главном уреднику листа „Пари-зијен либере”, који се исто зове и презива. У том листу већ месецима трају озбиљни сукоби између запослених и послодаваца, који су недавно смислили да своје новине

убудуће штампају у Белгији, због нижих трошкова. Радни-ци то нису дозволили – сачекивали су на друмовима ка-мионе који су совозили новине и пленили читав тираж. Последњих дана, сукоби су достигли кулминацију, јер су послодавци послали допис полицији да насилно испраз-не штампарију и истерају раднике. Главни уредник Бернар Кобан основао је аутономну аиндикалну организацију, која је стала на страну послодаваца. Њему се придружила и синдикална организација „Форс увријер”, на чијег је ге-нералног секретара јуче такође извршен атентат, али је прошао без повреда. Управо због тог атентата полиција

сматра да су оба покушаја убиства повезана истим узро-ком, а да је главни уредник Франс-преса страдао фатал-ном грешком. Генерална конфедерација рада којој припада највећи број радника који штрајкују у листу „Паризијен либере” енер-гично је одбила сваку везу са злочином и изразила сауче-шће породици преминулог Бернара Кабана. О читавом догађају, секретар Централног факултета Комунистичке партије Француске изјавио је да „овај атентат показује на-меру непријатеља радничке класе да провокацијама фа-шистичког карактера дискредитују борбу радника”.

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Привлачна моћ православне већине

Убеђен да ће муслимани у будућности, услед промењених социјалних прилика, сами напустити ислам и прећи у хришћанство, Калај сматра да је задатак босанскохерцеговачке управе да у свим правцима припреми терен да они у том критичном моменту не пређу у православну, него у католичку веру

Средином 1892. године, у листу „Дубровник” који је био веома популаран међу Србима-муслиманима, и у којем су им Матија Бан и Мухамед Хеван поручивали „натурена вера не сме да вам буде преча од народности” огласио се мостарски хоџа Мехмед-ефендија Спахић. Он се захвалио се позиву да муслимани искажу своју српску припадност и, између осталог, написао да се мостарске муслиманске „угледне особе држе овога начела, као што су и дужни... само мора неко да ради о ствари, особито о овакој, која има свога темеља. За њу треба да се из свијех петнијех жила заузмемо, јер нас на то позивље наше поштење. Молим, дакле, браћо Срби, особито мухамеданци:

Не будите кукавице, већ тражите право своје, нек се види Србин што је.”

Овај допис покреће акцију окупационих власти и реаговање у листу „Бошњак”. У овим новинама излазе текстови у којима се напада „Дубровник” што се меша у национални проблем БиХ, а Мехмед-ефендију Спахића покушавају да компромитују у стручном и моралном погледу. Овај случај био је повод за преписку између Бенјамина Калаја и окружног предстојника у Мостару, барона Бенка. У њој су изложени њихови погледи на будућност муслимана БиХ и шта би требало предузети да муслимани не прихвате српску националну идеологију. Калај прво изражава убеђење да ће муслимани у будућности, услед промењених социјалних прилика, сами напустити ислам и прећи у хришћанство. Пошто ће неизбежно наступити тренутак преласка муслимана у хришћанство, задатак је босанскохерцеговачке управе да у свим правцима припреми терен да они у том критичном моменту не пређу у православну него у католичку веру. Будући да православни чине релативну већину становништва и да су најразвијенији и најинтелигентнији елемент у земљи, постоји опасност да се муслимани јак

Одговор барона Бенка Калају уследио је врло брзо. Тај одговор је занимљив не само по томе што садржи предлог мера овог високог функционера режима и доброг познаваоца домаћих прилика за спречавање приближавања муслимана Србима него и због тога што даје његово виђење националних, верских и политичких односа у земљи. Занимљиво је Бенково разматрање зашто су се ти појединци декларисали као Срби, док се ниједан од њих није приближио католицима. По његовом мишљењу, главни разлог је у томе што је код Срба развијена национална свест, а код католика само религиозна. Они муслимани који су се изјаснили као Срби желе да изазову један политичко-национални, а не религиозни покрет и зато су се они могли одредити никак

Авдо Карабеговић

Омер-бег Сулејманпашаић

Осман Ћикић

Разгледница Коњица

Фотографије „Википедија”

Фото из легата проф. Светозара Ст. Душанића

Гледајући ће из слоге
Моје роду свиће зора.

Нешто касније, такође у Босанској вили (1900) објавио је песму Ох, та љубим те... коју је послао из војног затвора у Пешти и потписао као Србин Авдо Карабеговић. На насловној страни мостарске Зоре из фебруара 1897. године објављена је песма Омер-бега Сулејманпашаића под истим називом (Српству):

Из мог срца, из племених груди,
Из уздаха, из душе, из снова,
Теби Српство, моја срећо драга,
Лети, ево, лака пјесма ова!

Ти си небо пред којијем падам,
И његовом величанству дивим,
Теби срце, крв, мисли и душа
Отимљу се с усхићењем живим.

Ти ми дајеш крила соколова,
Ти ме дижеш тамо под облаке,
С те висине гледам прошлост твоју,
Гледам славу и твоје јунаке;

Гледам диве под калпаком сјајним,
На калпаку перјанице вите –
По плећима смјелих барјактара
Ударају оне златне ките!

Гледам, гледам, па им летим живо,
Браћу љубим у јуначка чела,
А из ока, од среће и миља,
Отимље се једна суза врела,

Суза чиста; суза душе моје,
Суза, што ме милом братству веже,
Суза вјерна љубави и крви,
Теби, Српство, што ме вјечно стеже!

Авдо Карабеговић, Омер-бег Сулејманпашаић и Осман Ћикић издају 1900. године збирку песама „Побратимство”. У једној од њих (Устајте, браћо) Омер-бег Сулејманпашаић, између осталог, пева:

Устајте, браћо, на ноге лахке,
јер ропству задњи дошо је час!
Устајте, браћо, браните право,
у љутој борби Србу је спас!
Устајмо, браћо, бранимо своје,
не дајмо да нас душманин тре!
Нек ханцар звечи, нек пушка јечи,
нека нам душман од страха мре!

Тешка је мука робоват, браћо,
на лицу ропски носити срам.
Устајмо, браћо, на борбу свету,
Душанов треба поновит храм.

О, Србе, брате, пружи ми руку,
признај ми, драги, да сам ти брат!
Заједно ко два хајдемо лава
прот’ црног врага водити рат!

Осман Ћикић је, због свога чврстог и непоколебљивог српског опредељења, избачен из мостарске гимназије. Он 1898. године пише Николи Кашиковићу, уреднику и власнику листа „Босанска вила”: „Што се тиче мога карактера за то би Вам смео својом главом гарантовати јер је моја најсветија девиза: Главу дајем а Српство не дајем.”

Наставиће се

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

16. јун

1975.

КОШАРКАШИ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРВАЦИ ЕВРОПЕ – Наша кошаркашка репрезентација одбранила је титулу првака Европе освојену 1973. у Барселони. У београдској дворани „Пионир” савладан је тим Совјетског Савеза резултатом 90:84. Мечу за титулу првака присуствовало је око 7.000 гледалаца. Сребрну медаљу освојили су кошаркаши Совјетског Савеза, а бронзану екипа Италије. Деветнаесто првенство Европе у кошарци, које је после квалификација у Сплиту, Карловцу и Риједи завршено финалним борбама у Београду, свечано је затворио покровитељ шампионата друг Стане Доланц, секретар Изврш

ног комитета Председништва ЦК СКЈ. Уз лепршање наше заставе, на највиши степен победничког постоља попели су се Рато Тврдић, Драган Кићановић, Винко Јеловац, Рајко Жижић, Жељко Јерков, Драган Каличић, Зоран Славнић, Крешимир Босић, Дамир Шолман, Никола Плећаш, Дражен Далипагић и Мирза Делибашић. Уз њих су били и тренери Мирко Новосел и Бранислав Рајачић. Виљем Џонс, генерални секретар Међународне кошаркашке федерације, уручио је победнички трофеј Рати Тврдићу, капитену наше репрезентације. Био је то последњи чин велике спортске драме на паркету „Пионира”, у којој

су нам се последњих 75 секунди одужили као вечно. Стално смо били у вођству, али до последњег трена наши сјајни кошаркаши нису могли да одахну. Првак света, Совјетски Савез, није желео да се помири са поразом. Када је предност репрезентације пала на само два поена, смело и сигурно кренуо је бриљантни Драган Кишановић ка кошу противника. Неколико испружених руку совјетских играча као да није ни приметио, провукао се кроз снажну одбрану и постигао кош. Четири секунде пре краја, Далипагић је погодио оба слободна бацања и велико славље је могло да почне.

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Лансирање „босанског земаљског језика”

Манир Калајевог режима био је да, иза привида неутралности, суптилно подстиче сукобе између различитих конфесионалних група становништва, стварајући мишљење да је договор међу њима немогућ, те да је неопходна помоћ власти која им „добронамерно и непристрасно” нуди своје „услуге добре воље”

Муслимански омладинци који су се осећали и изјашњавали као Срби, позивали су своје једновернике да исто учине. писац, новинар и историчар уметности Хамза Хумо у тексту „Споменица двадесетпетогодишњици Гајрета 1903–1908” наводи да Шукрија Куртовић, (писац, публициста и потоњи добровољац на Солунском фронту), 1912. пише: „Муслиман треба да се једном увери да је Србин и члан српске нације (...) Исувише је видно да је српски национализам управо оно чему треба тежити, што треба да нас муслимане потпуно прожме и што нас једино може задовољити, окрепити, учврстити и преобразити, повести правим путем; само је он у стању да наш трулеж и наше зло убије и искорени. Српски национализам треба да нам је при раду у народу идеја водила, а ми омладина и сви свесни муслимани да смо његови радници.”

Велика заслуга за то што је знатан број муслимана (али и један број католика) јавно изражавао своје српско покрело и опредељење, сигурно припада Друштву „Свети Сава” које је основано 1886. и које је рад заснивало на широко схваћеном појму Српства, по којем вера не мора бити основни предуслов припадности српској нацији. Друштво је радило под начелом: Брат је мио које вере био. Аустроугарске власти су упорно покушавале да то неутралишу тезом да Српства нема изван православља, коју су на суптилан начин стално пласирали.

Велика заслуга за то што је знатан број муслимана (али и један број католика) јавно изражавао своје српско покрело и опредељење сигурно припада Друштву „Свети Сава”, основаном 1886, које је рад заснивало на широко схваћеном појму Српства, по којем вера не мора бити основни предуслов припадности српској нацији. Друштво је радило под начелом: Брат је мио које вере био

И поред огромног настојања аустроугарских власти да – и тезом како изван православља нема српства – зауставе ширење идеје српства међу Србима католичке и муслиманске вероисповести, све већи број католика, а нарочито муслиманских интелектуалаца за време аустроугарске окупације у БиХ јавно манифестује своје српство.

Нажалост, историјски догађаји који су наступили после Првог светског рата и стварање заједничке југословенске државе потиснули су идеју српства и у први план изbacили југословенство, па су многи босанско-херцеговачки католици и муслимани српског порекла своје српство утапали у њему. Аустријска царевина је много раније (пре стварања Двојне – Аустроугарске царевине и окупације БиХ) на суптилан начин убацила вирус југословенства, који ће се потом показати фаталним, прво за Аустроугарску монархију, а потом и за српски народ.

Аустроугарске власти систематски раде на гушењу националне свести код босанскохерцеговачког становништва, а нарочито Срба, како би касније могле

Први број листа „Бошњак”

да наметну свест о припадности новој вештачкој босанској нацији. Оне своју националну политику стрпљиво и плански спроводе. Током прве деценије окупације напори аустроугарских власти усмерени су на стварање услова за прихватање нове босанске националне идеологије. Избегава се јасно национално опредељивање народа који живи на окупираној територији. За народ БиХ користе се назив наш народ.

Касније аустроугарске власти почињу интензивније да раде на стварању и ширењу босанске националне идеологије, вештачким стварањем босанске нације и босанског језика. То се обично везује за покретање политичког листа „Бошњак”. Земаљска влада је већ 1891. прихватила захтев Мехмед-бега Капетановића да покрене овај лист, који ће заступао интересе муслимана у „чисто домовинском, дакле босанском духу, излазио на босанском језику и био штампан латиничним писмом”. Ширењем идеје о босанској нацији лист је требало да онемогући масовније прихватање српске националне идеологије која је узимала маха, те да помогне властима у реализацији државне политике. У листу се упорно инсистира да српства нема ван православља и да је оно увезено из Србије. Водећи уређивачку политику и у потпуности испуњавајући жеље власти, лист је од Земаљске владе добијао, у виду субвенција, значајну материјалну помоћ. И поред издашних владиних субвенција, лист „Бо-

шњак” прати веома лоша репутација, не само код Срба и Хрвата него и код већине муслимана. Власник листа Јусуф-бег Филиповић (дошао на чело листа после постављања Мехмед-бега Капетановића на место градоначелника Сарајева) пожалио се 1900. године цивилном адјутату барону Кучери да од како уређује лист „оградили су се против мене сви они, који хоће да пристају уз хрватску или српску страну а и већина муслимана, који нијесу могли разумјети правац Бошњака, као и многи господа судци, међу којима има и високих личности. Баш ради горе наведених околности ја сам изгубио готово све моје клијенте и у адвокатском послу на велике потешкоће ударио.”

Међутим, лист „Бошњак” заострава национално питање у БиХ и аустроугарским властима пружа одличну прилику да арбитражу, и по том питању, између супротстављених ставова припадника три конфесије и тако, на суптилан начин, спроводе своју политику. Огромне субвенције које добија за ширење босанске националне идеологије лист оправдава јер је припремио терен да Калај у погодном тренутку, као арбитар, може да отпочне са решавањем овог осетљивог питања. Калај је то први пут учинио само годину дана по изласку првог броја Бошњака, на седници аустријске делегације 19. октобра 1892, када ово питање представља као безазлено. Сматрајући да договорно сами треба да га реше они којих се то тиче, он – привидно неутра-

Фотографије „Википедија”

Мехмед-бег Капетановић и Јусуф-бег Филиповић, који је дошао на чело листа „Бошњак” после постављења Капетановића за градоначелника Сарајева

лан и добронамеран – нуди (док се не постигне договор, а у тајности ради све да тај договор онемогући) једно лако прелазно решење које је у функцији планиране стратегије. „Они, којих се то тиче, треба да реше да ли су Хрвати или Срби, или Босанци или Србо-Хрвати; док год то није решено, допустите мени, који другој националности припадам и који нећу да ово спорно питање решим, да становнике Босне назовем Босанцима”.

На седници аустријске делегације 1893. године, он је много конкретнији, тврдећи како је решење националног питања у БиХ могуће наћи једино у оквиру босанске нације, што је резултат историјског развоја, али и тренутног стања, пошто се они који се „називају данас Србима никада се неће називати Хрватима, а они који се данас називају Хрватима, никад неће прихватити српско име”.

Понашање Калајевог режима када су у питању за њега важна и веома осетљива питања сасвим је типично, а карактерише га опрезност, стварање привида незаинтересованости и неутралности, те суптилан и систематски рад у тајности како би се остварили постављени циљеви. За власт важна и осетљива питања прво се преко лојалних домаћих људи јавно пласирају, а онда се њихов глас проглашава гласом народа (јавног мњења) и то питање постаје важно. Власт сталним подстицањем сукоба између различитих конфесионалних група становништва ствара уверење да је међусобни договор међу њима немогућ, те да је неопходна помоћ власти која им „добронамерно и непристрасно” нуди своје „услуге добре воље”. Власти тако стварају утисак да се ангажују на решавању ових питања, али не на своју иницијативу, него на захтев домаћих – „оних којих се то тиче”.

У оквиру политике стварања босанске националне идеологије, аустроугарска власт ради и на наметању босанског језика као једног од најважнијих елемената за конституисање нације. Непосредно после окупације, нове власти језик БиХ називају различито – најчешће земаљски или босански земаљски језик. Доласком Калаја на чело БиХ он се од почетка одлучује за назив босански језик.

Аустроугарска власт не само да мења назив језика, него смишљено врши (у службеној употреби) и његово кварење, те он постаје ружан и тешко разумљив за становнике БиХ. Србима, вођама покрета за верско-просветну аутономију, који су тражили да им се језик назива српским (а не босанским), Земаљска влада у Сарајеву одговорила је уобичајеним накарадним званичним језиком: „Ова освада односи се углавном на слог годишњих исказа, у свему погледу предложена рјешидба највише власти Његовог Величанства, а у смислу Владине наредбе. Осим осталих разлога меродавно је било и то да би се морало дозволити католичким конфесионалним школама хрватски језик, ако би српским православним

Земаљска влада је већ 1891. прихватила захтев Мехмед-бега Капетановића да покрене лист који би заступао интересе муслимана у „чисто домовинском, дакле босанском духу, излазио на босанском језику и био штампан латиничним писмом”. Ширењем идеје о босанској нацији лист је требало да онемогући масовније прихватање српске националне идеологије и да помогне властима у реализацији државне политике

школама по њиховом захтјеву дозвољено било, што би сигурно у српским новинама проузроковало буку гњева проти намјери за хрватизирање земље.”

Историчар Владимир Ћоровић истиче да поред свих тешкоћа, „и поред све снаге и моћи наших непријатеља, наш народ је ипак дубоко веровао у себе. У њега је постојала нека неодржива унутарња праснага и осећање, понекад не лако објашњиво, да он није народ који има само прошлост за собом. У свима нашим људима, као у Кочићевом Давиду, када се Срб напири и надме, нема тога царскога кантара на овом свијету који би га могло измјерити! У животу народа та су осећања увек јача од свих рационалистичких објашњавања. Сув разум често диктира компромисе и питања тактике издиже понекад до вредности самих начела; док осећање, које потиче из инстинкта за народним самоодржањем, увек задржава људе, и то широке народне кругове, да ради привременог и појединачног не изгубе трајно и опште.”

Наставиће се

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

17. јун

1975.

ПРОТИВ ШУНДА НОВИМ ОБЛИЦИМА КУЛТУРНОГ РАДА – У Новом Саду је одржано саветовање комуниста о актуелним идејним проблемима у области културно-забавног живота. Како је у уводном излагању рекао члан Извршног комитета СК Војводине Милан Мали, понекад се према стању у тој области понашамо помало инфериорно, па се ствара утисак да је на том плану скоро немогуће нешто озбиљније постићи. Ипак, додао је, новим облицима културног рада, енергичном борбом и широком друштвеном акцијом подсечени су корени многим негативним појавама које су се огледале у об-

нови вредности и мерила грађанског друштва и притиску догматске духовне оријентације. Он је указао да досадашњој акцији недостају две ствари: реаговање на негативне појаве у тренутку када се јаве, као и утврђивање одговорности и подстицај да се стање брже превазилази. У вези с тим Мали је поменуо борбу против шунда, рекавши да је она сложена и да захтева добру организованост и принципијелни класни однос. Сведоци смо да шунд стално извлачи поуке за себе, да на сваку акцију одговара противакцијом и да се после донетог Закона о опореживању само преобљачи и још јаче насту-

па. Мало је листова и часописа који успевају да се шунду потпуно одупру и да се од њега сачувају. У дискусији је изнето више примера доброг ангажовања организација удруженог рада на подстицању културног и забавног живота, а апострофирани су Суботица, Сомбор, Бачка Топола, Кула, Врбас, Зрењанин и Нови Сад, као покретачи значајних подухвата. Учествојући у дискусији, Ласло Варга је упозорио да индустрија забаве није ни аполитична ни безазлена, како се представља, већ је класно осмишљена и представља најнепосредније деловање на свест. С. Никוליћ

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Подређивање митрополита држави

У интензивним преговорима са Цариградском патријаршијом значајну улогу имао је Бенјамин Калај: на крају је 28. марта 1880. потписана конвенција о регулисању статуса православне цркве у БиХ, према којој цар именује митрополите, а патријарх има надлежности само у вези са канонским питањима

После окупације Босне и Херцеговине, аустроугарске власти су желеле да регулисањем статуса православне цркве створе услове да се она потпуно подреди новим властима и стави у њихову службу, те тако елиминише као фактор интеграције српског народа око Србије. Министарство иностраних послова из Беча извештава 21. октобра 1879. године Земаљску владу у Сарајеву да их брину вести о агитацији међу православним народом и свештенством за прикључење православне цркве у БиХ Српској православној цркви, те да је у тој агитацији најактивнији архимандрит Саво Косановић.

Заједнички министар спољних послова Хајмерле, у ноти од 6. новембра 1879. године упозорава министре-председнике обе државе Монархије како постоји могућност да Србија покрене акцију на обнављању Пећке патријаршије као врховне црквене власти над свим православцима српске народности, па и становницима БиХ. Због тога је, сматра, неопходно приволети цариградског патријарха да се управа над православном црквом на територији Босне и Херцеговине стави у зависан положај према Аустроугарској. Генерал Вилхелм фон Виртемберг (шеф Земаљске владе у Сарајеву и командант војних снага) обавештава 17. новембра 1879. године Заједничког министра финансија у Бечу како се међу свештенством у БиХ активно говори о потреби припајања цркви у Србији и „како би била тешка ситуација када би се босанско православно становништво изјаснило за присаједињење своје цркве Србији”, те да „ту акцију пропагирају Русија и Србија”.

У интензивним преговорима са цариградском патријаршијом значајну улогу има Бенјамин Калај, који је тада био први секцион-шеф у Заједничком министарству иностраних послова, а убрзо после тога постати заједнички министар финансија, односно управитељ Босне и Херцеговине. На крају је 28. марта 1880. године потписана конвенција са Цариградском патријаршијом о регулисању статуса православне цркве, према којој цар именује митрополите, а патријарх има само надлежности у вези са канонским питањима. Сами преговори и закључивање конвенције држани су у строгој тајности, без знања православног народа и свештенства у БиХ. Калај је 21. априла 1880. послао конвенцију Славију, заједничком министру финансија, а у пропратном писму навео „да привремено ово обавештење посматра као строго поверљиво”. Слави ће упозорити Виртемберга у писму од 27. априла 1880, које му је послао уз конвенцију, да за извесно време не објављује овај документ, те да ће накнадно бити одређено место и време када ће конвенција бити објављена.

Конвенцијом је регулисано да ће Аустроугарска влада, преко свога посланика у Цариграду, патријарху исплаћивати годишње 58.000 пијастера у злату. Митрополите ће убудуће именовати и смењивати аустроугарски цар, а они ће и даље према канонском обичају приликом црквених служби спомињати име патријархово. Уместо митрополита (владика) од верника ће верске таксе (владикарине) убирати државни фискус, а држава ће митрополитима исплаћивати плату. Власти

Фотопраћење епархијабосанска.org

Стара православна црква у Сарајеву, о којој први подаци датирају из 1539/40. године. При цркви је до средине 19. века постојала основна, а од тада и виша школа, коју су 1883. аустријске окупационе власти затвориле

су на тај начин, чинећи митрополите подређеним држави (која их је постављала и смењивала, те исплаћивала плату), желеле да их учине потпуно лојалним и ставе их у службу спровођења своје политике.

Тиме је одређен и статус цркве на начин како је највише одговарало аустроугарским политичким циљевима. Конвенција је, не само због својих одредаби по којима је у прерогатив владара прешло именовање митрополита, него и због начина како је донета, довела до продубљивања неповерења између окупационих власти и српског народа. Окупационе власти су одредбама Конвенције донекле обезбедиле лојалност митрополита (именујући и разрешавајући их, исплаћујући им, релативно високе, плате), али проблем су имали са нижим свештенством, које је било чврсто повезано са народом. Према извештају Земаљске владе од 29. јануара 1883. године у БиХ била су укупно 374 православна свештеника, а само је њих 34 имало парохијску земљу укупне површине 48,8 хектара, 67 је поседовало властиту земљу, а 225 их се налазило у кметском односу.

Свештенство је и материјално зависило од својих парохијана, односно црквених општина, и због тога су власти предузеле мере да и ниже свештенство ставе у зависан положај од владе, исплаћујући појединим свештеницима субвенције. Исплата субвенција (које су се кретале у распону од 100 до 1200 форинти) била је условљена лојалним држањем према властима и уколико се свештеник огреши о то правило, одмах

губи право на субвенцију. У извештају Земаљске владе од 15. јануара 1897. године пише да је у претходној години субвенцију добило 139 свештеника у

Архимандрит Саво Косановић (1839–1903) био је најактивнији у агитацији међу народом и свештенством да се православна црква у Босни и Херцеговини придружи Српској православној цркви

укупном износу од 30.251 форинти (у просеку око 200 форинти).

Божо Маџар у књизи „Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просветну самоуправу”, пише: „Конвенција ће послужити аустроугарској окупационој управи да покуша дефинитивно успоставити унутрашњу организацију православне цркве у БиХ, сматрајући да у томе има одрешене руке и пренебрегавајући традицију и свранија стечена права која је у црквеном и школском животу стекао српски народ у БиХ. Показало се убрзо да Конвенција није, како се очекивало у Бечу и Сарајеву, решила проблем односа Православне цркве у БиХ према новој управи, него је, напротив, заоштрила те односе и створила супротности које ће за окупациону власт имати тешке политичке последице.”

Аустроугарске власти, користећи се одредбама конвенције, православно свештенство (не само више него и ниже) чине зависним од владе, покушавајући да га на тај начин учине лојалним и искористе као инструмент за спровођење окупационе политике,

пре свега у црквеној и просветној области. Међутим, како пише Томислав Краљачић у књизи „Калајев режим”, „у православној цркви постојала је институција црквене општине у којој су главну реч имали лаици и која је од давнина имала широка аутономна права... давала је православној цркви народни карактер и носила у себи опасност по режим да оне постану институције за национално-политички рад код Срба.”

Окупационе власти су лојалност митрополита донекле обезбеђивале и тако што су им исплаћивале релативно високе плате, али проблем су имале са нижим свештенством, које је било чврсто повезано са народом. Због тога су предузете мере да се и ниже свештенство стави у зависан положај, тако што ће му бити исплаћиване субвенције. Али, свештеник који би се огрешио о обавезу лојалног држања према властима одмах би изгубио право на ту новчану потпору

Окупационе власти су због тога појачале притисак на црквене општине, покушавајући да у њима потисну утицај лаичког елемента (чланови су у већини били лаици, али су на челу општина – у преко 80 одсто случајева – били свештеници), да њихов рад ограниче на локалне оквире и спрече њихову међусобну сарадњу, те да уведу веома јаку контролу и надзор над њиховим радом. Божо Маџар пише да су права црквених општина да аутономно решавају питања своје цркве и школе, као и друга питања од интереса за српски народ, била током низа година толико ушла у животну праксу да се све до доласка аустроугарских власти сматрало да није ни потребно ту праксу нормирати. Црквене општине, због све агресивнијег понашања аустроугарских власти, почињу да самостално доносе писмене правилнике о своме раду.

Примера ради, мостарска црквена општина својим правилником регулише да је највише тело црквене општине народна скупштина која заседа једном годишње (на дан Светог Саве) и договара се о „црквено-народним и школским пословима”. Члан скупштине може бити сваки Србин православне вере, под условом да је „поштен, здравог разума и поданик ове земље”, који у Мостару живи најмање пет година и има „какву непокретну сопственост”. Скупштина се брине за напредак цркве и школе и руководи имовином, те представља пред Земаљском владом „општенародне интересе”. Такође, расправља о свим питањима која се тичу „у појединости нас православних”, те на посебно сазваној скупштини одређује представнике православних у варошкој општини, Окружно веће, Врховно управно земаљско веће, Окружни суд и народне депутате у разним приликама. Скупштина бира и десет чланова црквено-школског одбора који оперативно воде послове у периоду између годишњих скупштина.

Наставиће се

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

18. јун

1975.

ВЕЛИКИ ИЗБОРНИ УСПЕХ КП ИТАЛИЈЕ – На изборима за 15 покрајинских скупштина, италијанска Комунистичка партија добила је 33,4 одсто гласова, док је водећа Демокришћанска партија освојила свега два одсто више. Ни једна комунистичка партија у капиталистичком свету никада није добила поверење тако високог процента бирача своје земље.. Комунисти су задржали власт у покрајини Емилија-Романја (центар – Болоња), у Тоскани (центар – Фиренца) и Умбрији (центар – Перуђа), где су владали заједно са социјалистима, а сада је постала водећа партија и у покрајинама Лигу-

рија (Ђенова), Пијемонту (Торино) и Лацију (Рим). Осим тога, КП Италије освојила је највећи број гласова у највећим градовима: Риму, Милану, Торину, Напуљу, Анкони и Каљарију, као и у својим досадашњим „тврђавама” – Болоњи, Фиренци и Перуђи. Тако је, готово преко ноћи, Италија постала у многој већој мери „црвена” него што је ико очекивао и више него што је икада била од Другог светског рата. Могуће је да ће овакав исход стимулисати коалицију левог центра, пре свега демокришћане, на активнију политику реформи и промена које нација, очигледно тражи, будући

да је у гласању учествовала читава земља, готово 40 милиона бирача. У Италији се верује да би на парламентарним изборима, уколико би ускоро били расписани, однос снага између комуниста и демокришћана био преликан. Такође се оцењује да се нација више него икад окренула јакој Комунистичкој партији јер у њој види заштитника од неофашистичке опасности и много активнију снагу, не само у тражењу промена већ и због понуде прихватљивог програма. Комунистичка партија је, без икакве сумње, прешли границу странке протеста и постали партија алтернативе.

Р. Вукчевић

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Школе у служби величања царевине

Настава у државним интерконфесионалним школама у окупираној БиХ почињала је певањем химне Царевка, а државни празници организовани су тако да их ученици доживе као патриотски догађај. У просвети су запошљавани учитељи верни режиму, који су претходно морали да потпишу заклетву оданости

Француски журналиста и књижевник Андре Бар у свом делу „Босна и Херцеговина – аустријска управа 1878–1903” пише да српско-православне школе „представљају право огњиште патриотизма, на коме се свакога дана оживљава национални дух, помоћу примера из црквене народне историје, који су од предака остали”, због чега окупационе власти настоје да ограниче дотадашњу самоуправу православних Срба по питању школа, подвргавајући их своме надзору и утицају. Историчар Божо Маџар у књизи „Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерску просветну самоуправу” о том питању каже: „Школска политика окупационих власти имала је за циљ да развије такав систем школства којим би укинула конфесионалне школе и кроз тзв. интерконфесијалне или комуналне основне школе развијала дух оданости Хабзбуршкој монархији и стварање лојалних грађана. Зато се нова власт одмах сукобила са националним карактером српских конфесионалних школа.”

Дакле, државне интерконфесионалне школе требало је да служе, пре свега, слави и величању династије и Царевине. Настава у школи почиње певањем химне Царевка, а државни празници и јубилеји организују се тако да их ученици доживе као патриотски догађај. У школи се запошљавају верни и одани учитељи који морају обавезно да потпишу заклетву.

У складу са националном политиком коју је заступао и спроводио управитељ БиХ Бенјамин Калај, забрањивала се употреба националног имена за српско-православне основне школе. Земаљска влада је 1885. године донела наредбу према којој се верске основне школе називају према заједници која их је основала и то: источно-православне, мухамеданске, римокатоличке или јеврејске основне школе. Ово решење изазвало је снажан отпор код православног становништва у многим местима (Мостар, Бањалука, Брчко...), па је на крају Јохан фон Апел (гувернер БиХ) у извештају 4. јануара 1887. године Калају предложио да се иде на компромис и дозволи Србима да званично користе назив српско-православни за своје конфесионалне институције, друштва итд.

Калај је прихватио овај предлог. Земаљска влада није званично публиковала ову промену, него је само обавестила 23. фебруара 1887. окружне и котарске предстојнике и владиног комесара у Сарајеву да на поверљив начин упознају шефове администрација да убудуће у усменој и писменој службеној комуникацији са православним верским институцијама (митрополије, парохије, свештенички уреди и институције, манастирске управе, црквено-школске општине) и личностима користе назив српско-православни.

Црква и школа су биле најважније народне установе у одбрани националног идентитета од туђинске власти, а аустроугарска власт одмах по окупацији агресивном државном политиком систематски ради на томе да их потчини својим интересима. Како се аустроугарска власт све јаче учвршћивала у БиХ, тако је и растао притисак на црквене општине и црквено-школске одборе, упркос свим обећањима која су давана на почетку окупације. Цар Фрањо Јосиф у прокламацији 1878. године је, између осталог, истакао и следеће: „Наше оружје штитит ће свакога, а неће тлачити никога. Заповеда светли Цар и Краљ, да сви синови ове земље имају уживати једнако право

Мостарска мушка и женска Православна српска народна школа (у црвеном кругу) у непосредној близини Саборног храма

Скамије доступне ђацима свих вероисповести

Уредбом српско-православне школе у Мостару била су регулисана сва питања организације и рада мушке и женске основне школе, која је носила назив Православна српска народна школа мостарска. У школу су се могла примати и деца других вероисповести која нису била обавезна да слушају веронауку. Прописан је програм школе, који нико без знања општине није

могао мењати. Општина је одређивала учбенике који се у школи користе и бирала учитеље. Како истиче Божо Маџар, „пада у очи да овим Правилником није уопште предвиђен надзор политичке власти над радом црквено-школске општине и школе, што ће у току реорганизација црквено-школских општина у БиХ представљати један од главних захтева окупаторске власти”.

Глигорије Јефтановић

по закону; да свако лице имају штићени бити гледе свога живота, гледе своје вере и гледе добра и иметка свога. Ваши закони и уредбе неће се самовољно укидати и штетет ће вам се светиње и обичаји ваши.”

Срби су у црквеним општинама видели једину преосталу могућност да на миран и легалан начин могу штитити своја угрожена права и одлучивати о својој судбини. Међутим, у марту 1896. године власти издају наредбу по којој се сви састанци црквених одбора морају пријавити властима са местом и временом одржавања и означеним дневним редом. Власти потом обавезују црквене општине да усвоје статут (морао је да буде по-

тврђен и од Земаљске владе) којим се регулише делокруг њиховог рада, али и надзор власти над њима. Земаљска влада разрадила је одређене норме које су морале да буду унете у статут. Статутом је на скупштинама црквених општина било предвиђено присуство представника власти, који је имао широка овлашћења: могао је (у току одржавања) распусти скупштину уколико она изађе из строго регулисаног делокруга одлучивања, или ако се угрози рад у скупштини. Председник скупштине био је у обавези да записник са одржане седнице у року од 48 часова поднесе котарским властима, а власт је имала право да поништи закључке скупштине за које процени да скупштина није надлежна да их доноси, који су незаконити или би могли имати последице „штетне по опћенитост”.

Таквом надзору власт је подвргнула и рад црквено-школских одбора. Ове мере ће изазвати масовне протесте црквених општина и бити непосредан повод да се крене у борбу за црквено-школску аутономију, те да се у заштити својих права, уместо властима у Сарајеву, обраћају директно у Беч – заједничком министру финансија, па и самом цару.

Приликом посета мостарског Српског пјевачког друштва Гусле (са председником Алексом Шантићем на челу) сарајевском Српском пјевачком друштву Слога, одржан је 1896. године састанак мостарске и сарајевске црквене општине и покренута иницијатива да се од аустроугарских власти тражи поштовање још из турског времена стечених аутоном-

Војислав Шола

них права српске цркве и школа, као и гаранција садржана у царској прокламацији од 1878. године.

Крајем новембра 1896. године 33 представника 14 црквених општина из БиХ путује за Беч како би цару предали меморандум о стању Православне цркве и њених општина, са захтевом за поштовање аутономних права српског народа у верским и школским пословима. По доласку српских народних представника у Беч, Калај предузима кораке и за почетак успева да онемогући заједнички пријем делегације код цара. Калај је Шоли у Бечу понудио пријем, али без присуства осталих српских представника, што је Шола одлучно одбио и тражио

Цар је у Бечу почетком 1897. примио два члана српске делегације – Глигорија Јефтановића (трговац, велепоседник и народни вођа) и Војислава Шола (трговац и национално-политички радник). Обећао им је „да ће се с пажњом заузети за питање аутономних права српске цркве и школа, ако ту не буде умешан чији прст са стране”. Наиме, аустроугарске власти су упорно тврдиле да су ови захтеви иницирани и помагани споља – пре свега од Србије, али и Русије и Црне Горе

колективну аудијенцију. Пошто делегација није била примљена код цара, она је меморандум 27. децембра 1896. године преко Калаја упутила цару.

Пошто нису примљени лично од цара, српски представници су били спремни да се на проблеме са аустроугарским властима жале великим силама потписницама Берлинског уговора. Цар ће нешто касније у Бечу (почетком 1897) примити два члана српске делегације – Глигорија Јефтановића (трговац, велепоседник и народни вођа) и Војислава Шола (трговац и национално-политички радник). Обећао им је „да ће се с пажњом заузети за то питање, ако ту не буде умешан чији прст са стране”. Аустроугарске власти су упорно тврдиле да је овај покрет инициран и помаган споља – пре свега од Србије, али и Русије и Црне Горе. Ипак, документи говоре да је он аутохтоно настао и да није имао званичне подршке ниједне од наведених држава.

По повратку у Босну и Херцеговину, српски народни представници дочекују се као национални јунаци. Владин комесар у Сарајеву у свом извештају истиче да међу сарајевским грађанством влада одушевљење и да се очекује да ће захтеви из меморандума наићи на пуно обзира код цара. Али убрзо следе одговори окупационих власти. Одмах по повратку у Сарајево, Глигорије Јефтановић сазвао је скупштину Сарајевске црквене општине и реферисао о боравку делегације у Бечу. Пошто скупштину претходно није пријавио властима, кажњен је новчано. „Јефтановић, знајући да је та осуда неправедна”, како пише Божићар Никашиновић у књизи „Аустроугарска политика на Балкану и Краљевина Србија” – „не хтеде глобу платити”. Полиција пак, да одржи свој реноме, ставила је забрану на његов фијакер и коња. Народ се пак сложио, да при јавној лицитацији узме само каницу из кола и њу да излицитира до своте, која се има платити, а каницу, као народну успомену, да однесе у црквени музеј, да је остави као успомену борбе свога првака за народну ствар.”

Наставиће се

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

19. јун

1975.

ШЕСТ СТУДИЈА ЗА БУДУЋУ НУКЛЕАРКУ У СРБИЈИ – Сва истраживања, прорачуне и анализе за изградњу нуклеарних електрана у Србији треба спровести тако да први објекат те врсте проради до 1987. године – закључак је стручног саветовања које је организовало Здружено електропривредно предузеће Београд, а коме су присуствовали еминентни стручњаци и научници из института и београдских техничких факултета, Републичке привредне коморе и других форума На састанку је презентовано шест студија. Првом је обухваћено истраживање сировинске базе и производње и прерада урана.

Друга студија тиче се система и опреме нуклеарних електрана, трећа обухвата локације нуклеарки на подручју Србије, четврта се бави правном, техничком и радијационо-хигијенском регулативом. Пета студија обухвата проблеме развоја нуклеарне енергетике, а шеста одлагањем нуклеарног отпадног материјала. Када је реч о сировинама, истакнуто је да ће се будућа налазишта користити не само за нуклеарке на подручју Србије, већ и за оне које ће се градити у другим југословенским републикама и покрајинама. Уз то, очекује се укључење бројних института, што ће бити остварено

кроз Заједницу југословенске електропривреде. Осим разграничења шта ће бити задаци носилаца посла, дискусанти су истаkali потребу да се и у многим привредним гранама почне са истраживањима. Извесно је да југословенска машиноградња очекује обимне послове када је у питању изградња атомских централа, али да би могла да испуни те задатке, мораће и сама да се позабави истраживачким и другим радовима у свом домену. Не само од привреде, већ и од Републике очекују се многобројна решења и подршка, укључујући и ону финансијску.

Б. Дуквић

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Беч све јаче затеже омчу репресије

Под удар окупационе власти у БиХ долазе народни представници који учествују у борби за црквено-школску аутономију, као и они који их подржавају. Сви су стављени под полицијски надзор, а неки су и хапшени. Када буду пуштени, протурају се лажи како су се покајали и пристали на сарадњу са режимом

Окупационе власти у Босни и Херцеговини покушавале су да одлучним акцијама угуше српски народни покрет за црквено-школску аутономију. Сматрали су да ће то успети да учине уколико га обезглаве и према вођама предузимају енергичније мере. Покушавали су да им отежају послове, а њих лично компромитују. Томислав Краљачић у књизи „Калајев режим” пише да је Земаљска влада „ступила у поверљиве разговоре са управом Земаљске банке да се Војислав Шола под погодним изговором удали са утицајног места у банци. Истовремено је наређено градској грађевинској служби да поступи са свом строгошћу са неким рушевиним зградама Глигорија Јефтановића. Спровођење свих ових мера требало је

Ретки су били појединци који су под репресивним мерама прешли на страну власти, а они који су то чинили – како пише Владислав Скарић у књизи „Босна и Херцеговина под аустроугарском управом” – били су презрени: „Нико их о светковинама није походио, многи им нису ни Бога називали, кидане су родбинске и кумовске везе. У цркве где су служили наметнути свештеници, народ није ишао; деца су остајала некрштена, брачни парови невенчани, мртви неопојани”

тако удесити да се прикрију прсти владе... Јефтановић је одмах добро осетио резултат поменутих потеза, јер је претрпео штету од 6000 златних форинти”.

Под удар власти долазе сви народни представници који учествују у борби за црквено-школску аутономију, али и они који њихов поступак подржавају или одобравају. Сви они су стављени под полицијски надзор, а неки су и хапшени. Када буду пуштени, протурају се лажне вести како су се покајали и пристали на сарадњу са влашћу. Многима се одузимају путне исправе без било каквих објашњења. Тим мерама су нарочито погођени трговци који су онемогућени да путују због пословних потреба. Ко је од њих имао државне испоруке (лифериције), дозволе за држање продавница, гостионица, трафика и слично, остаје без тога уколико се не повуче из покрета за аутономију и јавно потпише изјаву против њега.

Ове репресивне мере окупационе власти у БиХ предузимају по упутствима из Беча. Већ 7. јануара 1897. године шеф одељења у Заједничком министарству финансија упућује барону Исидору Бенку писмо у којем га на почетку подсећа на озбиљност ситуације, а касније предлаже и мере које треба предузимати према српским вођама покрета: „Знаш без сумње из твога властитог искуства као и из наредби Земаљске владе да се ми налазимо у кризи утолико што су изгледа екстремни елементи одлучили да путем демонстративних писмених захтева, петиција и сличних корака обрате пажњу иностранства на своје жалбе и по могућности покрену и муслимане (који су све више одобравали покрете Срба

Башчаршија у Сарајеву и хотел „Аустрија” на Илици крајем 19. века

– прим. аут) на сличне кораке... такође демонстрирају и говоре да ни хришћанима у БиХ под Аустроугарском није ништа боље, да уопште наша Монархија није у стању да у БиХ створи мир и задовољство, укратко речено, они ће изгледа покушати, да, поред већ актуелног тзв. оријенталног (источног) питања ставе на дневни ред и ’босанско-херцеговачко питање’ и природе га слабо информисаној Европи као такво.”

После тога Хоровец пише да је потребно предузети две врсте репресивних мера. Прво, предузимати мере које ће осетно ударити на „материјалне интересе” вођа покрета како би схватили „да ово ни у ком случају није акадemsка игра”. Друго, хладан однос од представника окупационих власти према вођама покрета, јер „нам је потпуно дозвољено потписнике оптеретити социјалним бојкотом и истима ускратити наше пријатељство и друштвени саобраћај”. Међутим, репресије окупационих власти изазвале су супротан ефекат од оног који су очекивале. Ретки су били они појединци који су под репресивним мерама прешли на страну власти, а они „који су то чинили – како то пише Владислав Скарић („Босна и Херцеговина под аустроугарском управом”)

– тешка срца, под пресијом да не би били потпуно упропашћени, били су презрени; нико их о светковинама није походио, многи им нису ни Бога називали, кидане су родбинске и кумовске везе. Наметнути свештеници нису звани да врше обреде, у цркве, где су они служили народ није ишао; деца су остајала некрштена, брачни парови невенчани, мртви неопојани”.

Окупационе власти интензивно раде на питањима како да формулишу и јавно саопште свој став у вези са Меморандумом о стању Православне цркве и њених општина, који су 1896. године сачинили народни прваци. Калај је у допису цару 24. јануара 1897. предложио да њега власти да потписницима меморандума изрази царско „незадовољство због читавог њиховог поступка”, те да може најактивније и најборбеније црквене општине да распусти. На тај начин цар не би доносио „никакво мериторно решење”, а Калај би добио широко овлашћење да, користећи се ауторитетом цара, покуша да угуши српски народни аутономни покрет, у којем је видео тежњу ка стварању државе у држави. Пошто се цар са тим предлогом сагласио, Калај је одмах ступио у акцију и издао поверљиво упутство Зе-

маљској влади које кораке треба предузети. Све оптужбе које су наведене у меморандуму одбијене су као неосноване и злонамерне, пошто су захтеви наведени у меморандуму неспојиви са модерним организовањем државне управе и са ауторитетом црквених власти.

У поверљивом упутству Калај задужује Земаљску владу да подређене локалне власти усмено саопште царску одлуку црквеним општинама (свакој појединачно), чији представници су учествовали у прихватању меморандума, те да присутни не могу о одлуци да расправљају. Земаљска влада је у ово упутство послала и један циркулар свим локалним властима и дала им задатак да предузму превентивне мере да се овај покрет не прошири и на друге црквене општине (које нису учествовале у доношењу меморандума). Срески предстојници требало је да „путем поверљивих обавештења информишу водеће личности православног елемента у њиховом срезу” о царској одлуци и укажу им „са каквом су лакомисленостију неосноване жалбе на другим местима изнесене и какав су трагичан резултат ови људи, делом агитатори, делом заводници тиме постигли”.

Окупационе власти распустиле су црквене општине у Сарајеву и Мостару, а затим и у Ливну, из којих су и најактивнији народни представници: Глигорије Јефтановић, Војислав Шола и Коста Кујунџић. У распуштеним црквеним општинама управу су вршили комесари које је именовала влада. Калај је очекивао да ће, спроводећи упутство Земаљске владе и њено циркуларно писмо, те распуштањем најборбенијих црквених општина, скршити њихов отпор. Међутим, догађаји који ће уследити показују да се његова очекивања нису испунила, те да отпор не само да није сломио него је и добио на интензитету. Уместо да се услед ових мера, како је очекивала власт, српски народ уплаши и постане попустљивији, он постаје одлучнији у борби за своја национална права и народном покрету се јавно придружују нове црквене општине – Тешањ, Бугојно, Гламоч, Доњи Вакуф...).

Убрзо после обавештавања црквених општина о одлукама у вези са првим меморандумом, уследило је 31. марта 1897. подношење новог – другог меморандума цару. Представници српског народа пишу да су, када су писали први меморандум, мислили да се владару његови поданици могу слободно жалити, а да је власт после тога потписнике прогонила и хапсила (као Перу Дрљачу), те неке црквене општине (као Сарајево и Мостар) и распустила. Навели су да се при првом покушају предаје меморандума влада служила сплеткама и није им омогућила аудијенцију код цара. Изразили су и незадовољство начином како им је саопштена царска одлука у вези са њиховим првим меморандумом. Одлуку нису добили у писаном виду, „па нико није могао тачно запамтити, шта је усмено саопштено”. Инсистирали су на тачности навода из првог меморандума и захтевали формирање „једне непристрасне, а од високе земаљске босанско-херцеговачке владе независне комисије, која ће у нашем присуству и у присуству дотичних владиних органа испитати истинитост или неистинитост наших навода у меморандуму и свега оног што нас кини, тишти и прогања, па према томе потражити лека нашем јаду”. Такође је тражено да се „незаконито и неоправдано распуштање мостарске и сарајевске општине поништи, и редовно стање поврати, а остале општине од такога сличног поступка поштеде и заштите”.

Јефтановић и Шола, председници распуштене сарајевске и мостарске црквене општине, примљени су 1. априла 1897. у аудијенцију код цара, коме су предали меморандум. У поверљивом извештају који је Калај упутио 5. априла Земаљској влади, он пише да је то учинио како „би коначно разбио разноврсне проширене верзије како влада хоће да се стави између подносиоца жалби и молби из БиХ и круне и првима онемогући пут до престола, а коначно и из разлога да жалиоцима који агитују опет и то коначно покаже да ће неосноване жалбе и немогуће молбе и тада бити одбијене чак и ако они директно и лично успеју да је предају на највише место”.

Наставиће се

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

20. јун

1975.

ОТВОРЕНЕ ПРОСТОРИЈЕ „ПОЛИТИКЕ” У ЗАГРЕБУ – Пригодном свечаношћу, у Загребу су отворене обновљене и проширене просторије Председништва ЦК СКХ, издавачког предузећа „Политика” у главном граду Хрватске. Проширењем, савременим уређењем и опремањем радног и пословног простора, новинарима „Политикиних” издања биће омогућено да брже и ефикасније информишу југословенску јавност о свим значајним збивањима из овог републичког центра. Поред главних и одговорних уредника и новинара загребачке редакције „Политике”, као и дописника југословенских

листова, радија, телевизија и агенције Танјуг, догађају су присуствовали и Јово Угрчић, секретар у Извршном комитету Председништва ЦК СКХ, Марко Безер, члан Извршног комитета ЦК СКХ, Мирко Бошковић, секретар Републичке конференције Социјалистичког савеза, Маринко Грујић, члан ЦК СКХ и директор Новинско-издавачког и штампарског предузећа „Вјесник”, Мелита Сингер, члан ЦК СКЈ и главни и одговорни уредник „Вјесника у среду”, Бранко Пухарић, директор ТВ Загреб, Густав Крклец, председник Савеза књижевника Југославије, главни секретар и потпредседник Југо-

словенске академије знаности и уметности др Андрија Мохоровић и др Вељко Гортан, републички секретар за просвету и културу др Стипе Шварц, заменик републичког секретара за информације Никола Бан, као и добитници „Политикиних” награда – сликар Марино Тартаља и вајар Коста Радовани, књижевник др Предраг Матвејевић и Недељко Драгић, један од најистакнутијих представника загребачке школе цртаног филма. Гости су имали прилике да у реновираним просторијама „Политике” уједно разгледaju изложбу дела најпознатијих југословенских ликовних уметника. М. М.

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Стварање привида српско-српског сукоба

Власт је 1897. највише забринуло масовно учешће гимназијалаца у протестима, тим пре што су многи од њих били муслиманске националности. Директору Више гимназије у Мостару наређено је да испита учешће својих ученика у демонстрацијама и према најактивнијима предузме најстроже мере

Када је у Сарајево и Мостар стигла вест да је цар у Бечу 1. априла 1897. примио народне представнике Глигорија Јефтановића и Војислава Шолу у вези са питањем црквено-школске аутономије, за њихов повратак био је припремљен свечани дочек који се претворио у праве демонстрације против власти. На дочек Јефтановића у Високом је изашла делегација састављена од чланова распуштене сарајевске општине, у којој је био и општински већник Салих-ага Бичакчић, а на станици у Сарајеву на дочеку била је велика маса народа. И у Мостару је импозантан број грађана дочекао Шолу. Власт је највише забринуло масовно учешће гимназијалаца, међу којима је било много оних муслиманске националности. Директору Више гимназије

Калај је смислио да у преговоре са народним представницима укључи и митрополите, рачунајући с тим да су они доведени у зависан положај од окупационе власти и да због тога нису могли да се с њом директно конфронтирају. У тој намери је само делимично успео. Никшићки лист „Невесиње” у броју од 23. децембра 1898. је објавио да „је славни електротехничар и ватрени православни Србин Никола Тесла писао митрополиту Николају Мандићу, својем ујаку: „Ујаче! Проклет био ако издаш народ и вјеру православну и било проклето србско млијеко, које си сисао!”

наређено је да испита учешће својих ученика у демонстрацијама и према најактивнијима предузме најстроже мере. На крају су два ученика због тога искључена из школе.

Јефтановић је 24. априла био позван у Земаљску владу, где му је комесар владе службено и хладно саопштио: „На молбу по вама и по више других особа потписату, коју сте особно пригодно Вама премилствито дозвољење Превишње аудијенције Његовом царо краљевском Апостолском величанству предали, и која је сваковрсне притужбе проти босанско-херцеговачкој Земаљској влади садржала, ставља се вама до знања, да његово царско и краљевско Апостолско величанство гласом превишњег решења од 15. априла 1897. године, преко исте молбе ништа није одредито пронашло.”

Приближно у исто време, 18. априла 1897, појављује се нови – аграрни меморандум који цару упућују сељаци у „име своје, као и у име хиљада својих породица, жена и деце, тако исто и у име васколиког сељачког и земљорадничког становништва у нашој отачбини”. Аграрни меморандум односи се искључиво на аграрна питања, као што су питања десетине, трећине и других нових обавеза које је увела аустроугарска окупациона власт, обесправљености домаћих сељака, те насељавања стра-

Фотографије из легата проф. Светозара С. Душанића

наца итд. Појава аграрног меморандума оснажила је борбу црквених општина за црквено-школску аутономију, али и задала додатне проблеме влади, па је она морала да појача и прошири мере како би овај народни покрет обуздала.

Калај је велику наду полагао у укључивање митрополита у преговоре са народним представницима. Због деликатног положаја у којем су се налазили, митрополити Српске православне цркве из БиХ у почетку нису били активни и борбу за аутономију водили су само народни представници. Конвенцијом коју је Аустроугарска потписала са Цариградском патријаршијом доведени су у зависан положај од окупационе власти и нису могли са њом да се директно конфронтирају, а били су и интимно против превеликог утицаја лаика на црквене послове. Калај је желео да се у расправу око решавања питања српске аутономије активније укључе митрополити, како би могао да у први план борбе против српских народних вођа стави црквене великодостојнике и створи привид да је то унутарсрпски сукоб, а не сукоб српског народа против окупационих власти.

Калај у својој намери само делимично успева, те у решавање питања аутономије активније укључује и њих. Од 1899. године долази до интензивне преписке између митрополита и народних вођа. Међутим, из ове преписке се може видети да, и поред разлика које су митрополити и народне вође имали по појединим питањима, коначни стратешки циљ им је био исти, али је постојала разлика у ставу на који начин он може да се оствари. Ристо Грђић у књизи „Борба за црквено-школску аутономију у Босни и Херцеговини”, пише: „Преписка између народних вођа и архијереја вођена је у најпристојнијој форми, а међусобни контакти између њих нису прекидани до краја. Кад је споразумно израђен нацрт статута, и кад се није могло доћи до сагласности у неким члановима, ни једна ни друга страна није остала упорна на свом становишту.” Никшићки

Митрополит Николај Мандић

лист „Невесиње” у броју од 23. децембра 1898. је објавио да „је славни електротехничар и ватрени православни Србин Никола Тесла писао митрополиту Николају Мандићу, својем ујаку: „Ујаче! Проклет био ако издаш народ и вјеру православну и било проклето србско млијеко, које си сисао!”

Окупационе власти увиђају да њене акције против покрета нису дале очекиване резултате, па мењају стратегију борбе. Коригује се дотадашње становиште да аутономни покрет нема дубоке корене у народу, те да је резултат спољних утицаја (Србије, Русије и Црне Горе) и приватна ствар богатих трговаца. У писму барону Кучери 19. априла 1898, Калај наглашава да је „не нужно да ми сами бит овог покрета разјаснимо да се не би предали обманама и неоснованим надама” и признаје да је страна агитација „само посредан и само сразмерно мали фактор у читавом покрету”. Признајући посредно да је српски народни покрет аутохтон и да има широку подршку народа у БиХ, Калај предлаже да власти пођу на извесне уступке

који не би битно одступали од опште линије њихове политике. У том смислу, Калај предлаже да се са представницима покрета, уз учешће митрополита, изради статут који би регулисао спорна питања, „али у једној форми, против које се не би могао дићи приговор нити са аутономног нити са ортодоксног становишта”.

Калај у свом допису Кучери од 6. априла 1898. најављује да ће предложити Јефтановићу, да са Шолом и Радовићем изради детаљан статут организације Православне цркве у БиХ, који мора бити прилагођен политичким односима и положају цркве према Цариградској патријаршији. Убрзо после тога, представници српског аутономног покрета израдили су Устав црквене и школске самоуправе српског православног народа у Босни и Херцеговини, који је Земаљска влада назвала Јефтановићев статут. Предлаг је Калају у јулу 1898, а затим прослеђен цариградском патријарху, коме је указано и на опасност од римокатоличке пропаганде у БиХ.

Основне тачке Јефтановићевог статута биле су: владике бира свештеничко-народни сабор, а потврђује их цариградски патријарх; свештенике бирају црквене општине, а потврђују их митрополити; црквене општине могу да оснивају и издржавају српско-православне школе; плате владикама и свештенству дају црквене општине; свештенство самостално уређује духовне судове и решава важнија црквена питања. Статутом је било предвиђено да основна аутономна јединица буде црквено-школска општина, а затим вертикално епархијска скупштина и као највише тело црквено-школски сабор (на нивоу БиХ), а извршна власт били би општински, епархијски и саборски одбори.

Јефтановићев статут позивао се и на уређење Румунске православне цркве и Српске православне цркве у Угарској, које такође уживају аутономију, коју је и цар потврдио. Занимљиво да је, неколико месеци пре тога, 10. јануара 1898, када је настао спор у вези са избором

свештеника од стране мостарске црквене општине, Калај писао Кучери да треба консултовати митрополита Николаја Мандића и од њега добити мишљење да ли се учешће лаика у избору свештеника коси са канонским прописима. Супротно очекивањима власти, митрополит Николај Мандић у томе није видео елементе који би противречили канону. Навео је да и у Румунској православној цркви постоји пракса да народ бира свештенике. После тога, Калај од Кучере тражи да Земаљска влада упозори митрополита „пријатељски али одлучно да престане са досадашњим колебљивим држањем”.

У октобру 1899. „заступници и представници исламског народа Херцеговине”, са мостарским муфтијом Џабићем на челу, подносе Калају представку и нацрт статута којим се уређује верско и просветно вакуфско-меарифско питање муслимана. Херцеговачким муслиманима се касније придружују и босански, а главни њихови захтеви су да се турски султан призна као њихов верски поглавар, те да се окупаторске власти не мешају у њихове верске и школске послове. Тек после анексије 1908, цар ће „у нашем главном и престоном граду Бечу, дана 15. априла 1909. године потписати Статут за аутономну управу исламских вјерских и вакуфско-меарифских послова у Босни и Херцеговини (...) са жељом, да би овај статут босанско-херцеговачким муслиманима увијек служио на добро и срећу и у њима учвршћивао приврженост према домовинској грудии и вјерност према Нама и Нашему дому, увјеравамо Ми исламски народ у Босни и Херцеговини о Нашој даљој очинској наклоности, старању и заштити”.

Наставиће се

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

21. јун

1975.

ДЕВИЋИ КОД ИВАЊИЦЕ НУДЕ ОДМОР НА СЕОСКИ НАЧИН – У Девићима, малом планинском месту у близини Ивањице, може се провести одмор на селу. Миливоје Ранчевић, представник ове Месне заједнице и уједно председник Туристичког друштва Девић, дошао је у главни град и у Информативном центру Туристичког савеза Београд неколико дана је све заинтересоване упознавао са могућностима за коришћење одмора на Голији. Јер, туристичке организације још не дају праву помоћ сеоском туризму и свима онима који би желели да на тај начин летују. Београђани су показали велико

интересовање за одмор у Девићима, који су удаљени од Ивањице 36 километара. Просечна надморска висина насеља је на око 700 метара. Гости станују по приватним кућама и домаћини им припремају храну. Село има пошту, здравствену станицу, три продавнице, а ових дана треба да буде прикључено и на аутоматску телефонску мрежу. У Девићима је 30 домаћина отворило врата за пријем укупно 120 туриста. Пре три године, они су примили прве госте и из сезоне у сезону их је све више – не само из Београда и Новог Сада, већ и из удаљене Пуле и читаве Словеније...

За два дана боравка представника тамошњег Туристичког друштва у главном граду, резервисано је доста понуђених места. Има породица које ће на Голији боравити по двадесетак дана, а и оних који ће доћи у септембру. Досадашњи гости остајали су најмање по две седмице. Иначе, сваки гост је могао да у Информативном центру сазна код којег ће домаћина боравити и да се пре резервације добро упозна са свим појединоцима. Туристичко друштво Девића припремило је посебне „карте упознавања” за свако домаћинство које издаје собе онима који се одлуче да годишњи одмор проведу у овом селу.

Д. ПОГОШИЋ

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

12

Да народ сам својом судбином управља

У мају 1900. године српски народни представници састављају цару трећи меморандум, који је знатно оштрији од претходних. Овај меморандум, поред захтева за црквено-школску аутономију, садржи и политичке захтеве, с обзиром на то да апсолутистички систем у БиХ није поштовао грађанске слободе

У децембру 1899. и почетком 1900. године долази до интензивних преговора између тројице представника црквених општина за црквено-школску аутономију (Јефтано-вић, Шола и Кујунџић) и тројице митрополита (Мандић, Перовић и Живковић) у вези са изразом документа који би регулисао аутономију. Јефтано-вић, Шола и Кујунџић су на почетку преговора, како пише историчар Божо Маџар, на састанак у Сарајево „савали 59 представника најглавнијих црквено-школских општина да би се са њима консултовали”. Јефтано-вић је на овом скупу, одржаном 19. децембра 1899. године, поднео и извештај о боравку делегације у Цариграду и Бечу, а Шола је образложио Јефтано-вићев статут, што је власт оквалификовала као „опструкцију владе и хијерархије”.

на католичку пропаганду и повлашћен положај који Католичка црква има у држави. У мају 1901. године, у Будимпешту одлази шездесетак српских народних вођа, који заступају 119 црквених општина, како би цару предали меморандум. Цар је у то време резидирао у угарској престоници, где су тада заседали и обе (аустријска и угарска) делегације и где се налазило много министара, међу којима и Бенјамин Калај. Преко њега српски представници требало је да закажу аудијенцију код цара. У исто време, у Будимпешту је допутовала и муслиманска делегација са мостарским муфтијом Џабићем на челу, са намером да цару поднесе свој статут, односно захтев за верску и вакуфско-меарифску аутономију. Циљеви српског и муслиманског ауто-

► У члану 8 текста „Споразума између Срба муслиманске и православне вере у БиХ о заједничком раду на пољу вјерско-просветног, привредног и друштвеног живота”, јасно је наведено: „У наше коло ћемо свесрдно примити и сваког нашег брата латинске вере, који нам се отворено и искрено срцем обрати, да заједнички порадимо за добро нашег народа и земље”

митовали ту сарадњу и разбили вођство покрета муслимана, у владином „Новом листу” објављен је текст „Нацрт уговора међу Србима православне и муслиманске вере у Босни и Херцеговини”. Историчар Божо Маџар наводи да објављени текст нацрта уговора није идентичан са (необјављеним) текстом „Споразума између Срба муслиманске и православне вере у БиХ о заједничком раду на пољу вјерско-просветног, привредног и друштвеног живота” и указао је на неке од разлика. У објављеном тексту Нацрта, у члану 1 помиње се обавеза да ће радити „и сав народ позвати да на том ради, да Босна и Херцеговина добије своју самоуправу под врховном власти свог суверена султана”. У необјављеном „Споразуму”, нигде се не помиње самоуправа БиХ ни

толеранцију и нигде не издваја припаднике католичке вере и када спомиње сарадњу и равноправност вера, мисли на све вере. У члану 8 „Споразума” пише: „У наше коло ћемо свесрдно примити и сваког нашег брата латинске вере, који нам се отворено и искрено срцем обрати, да заједнички порадимо за добро нашег народа и земље.” Питање употребе језика и писма којим ће се служити у БиХ једнако је решено у оба текста. Наиме, српски језик требало је да буде народни језик, да се назив српски језик употребљава у школама и уредима, а да се такође свуда употребљава само ћирилица. У члану 11 пише: „Народни и службени језик је српски, а писмо ћирилица. Не признаје се право завичајности никоме – ко је дошао са окупацијом или после

Српски народни представници на збору у Сарајеву 1899. године

У мају 1900. године српски народни представници састављају цару трећи меморандум, који је знатно оштрији од претходних. Овај меморандум, поред захтева за црквено-школском аутономијом, садржи и политичке захтеве, пошто апсолутистички систем управе не поштује грађанске слободе. „А да стано-вништво у нашој отаџбини осећа, да је многој недаћи у управи наше отаџбине понајвише крива још та чињеница, што су се до сада све гране јавног живота, па и верско-просветне ствари, уређивале без народног учествовања, и да се наш народ осећа и вољним и способним и зрелим да сам својом судбином управља, и да жели, да се ништа не мења и уређује без учествовања народног, показује очигледно и то, што су православни и мухамеданци израдили и поднели своје предлоге у погледу њихових верско-просветних прилика (...) те су њихови погледи са пуно наде управљени на узвишену особу Вашег Величанства, да ће на скоро наступити доба, када ће се њихове жеље испунити у верско-просветном погледу, и да ће доћи уопште до учествовања у целој управи своје отаџбине, како би својом судбином сами руководили могли.” У меморандуму, за разлику од претходних, износе се оптужбе

номног покрета слични су, како по захтевима тако и по методама борбе. У Будимпешти тада долази до састанка и договора о сарадњи српске и муслиманске делегације. Историчар Ђорђе Микић у књизи „Војислав Шола, национални борац и политичар” пише да окупациона власт „у том састанку и сарадњи двеју страна у верско-просветној аутономији види крајњи циљ – политичку аутономију БиХ. Преговоре зауставља турска власт из Цариграда”. О овоме Божо Маџар пише: „Џабићеву делегацију примио је Калај, након неуспелог покушаја да дође до цара. Калај им је одмах саопштио да је он одбио њихов статут и да то није учинио без знања са највишег места, па према томе немају шта тражити код владара и упутио их је кући. Делегацији црквено-школских општина на челу са Јефтано-вићем такође је ускратио аудијенцију код цара, јер Калај није хтео да их припусти док не простудира опширан меморандум и упореди га са раније предатим сличним захтевима. Калај је предложио Јефтано-вићу да се та бројна делегација врати кући, а да ће њему и Шољу испословати аудијенцију код цара у Бечу.” На послетку, цар је српске представнике примио 30. маја 1901. године.

► Истовремени долазак српске и муслиманске делегације у Будимпешту крајем маја 1901. са захтевом да их прими цар, забринуо је окупационе власти због могућности да се између православних и муслимана озваничи неки споразум о заједничком деловању

Истовремени долазак српске и муслиманске делегације са захтевом да их прими цар како би му предали меморандуме којима траже своја аутономна права забринуо је окупационе власти, а поготово могућност да се између православних и муслимана озваничи неки споразум о заједничком деловању против окупационог режима. Калај у писму упућеном 23. септембра 1901. цивилном адутлусу БиХ Хугу Кучери, пише да се до нацрта уговора о сарадњи између православних и муслимана дошло „индискрецијом једног од наших муслиманских присташа.” Како би компо-

султанов суверенитет, али нагласак се ставља на привредни живот „како народ не би осиромашлио, пропао и из својих руку изгубио посед земље и сав обрт, јер онда је изгубљена и земља и народ”. У оба текста се решење аграрног питања предвиђа на скоро исти начин: искључује се учешће страног капитала у томе, а да ће то питање споразумно решити „сами власници земаља, урођени трговци и кметови” (у Нацрту), односно „да се одношаји бегова и кметова спроведљивим братским путем уреде у корист обојих”. У погледу једнакости вере, оба текста наглашавају потребу да се верска питања уреде без утицаја иноверне власти, да се гарантује једнакост вера и верско-просветна аутономија. Ипак, објављени текст Нацрта уговора је у односу на католичку веру далеко искључивији него „Споразум”. Док се у тексту Нацрта уговора (чланови 8–10) тражи да се забрани свака верска и народносна пропаганда, да се уклоне из јавне управе личности које су се истакле у пропаганди, затим да се „изаждену сви духовни редови римске цркве, осим фрањевача, а исто тако сви функционери те цркве, који нису рођени Босанци или Херцеговци”. „Споразум”, напротив, показује

ње, па ни њиховим потомцима, макар да су у Босни рођени.” Међутим, по питању школства Нацрт уговора је опет искључивији од „Споразума”, јер предвиђа оснивање конфесионалних школа. „Споразум” пак поред таквих (конфесионалних школа) предвиђа и наглашава потребу оснивања заједничких школа, разних културно-просветних друштава, затим издавање заједничких листова, часописа и књига. Трећи меморандум су цару уручили српски народни представници тек после годину дана (мај 1900 – мај 1901). Цар је примио у аудијенцију Глигорија Јефтано-вића, Војислава Шола и Лазу Јовано-вића, који су му уз меморандум предали и једну представку у којој објашњавају да, због Калајевих опструкција, тек сада предају меморандум који су желели да цару предају пре годину дана.

Наставиће се

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

22. јун

1975.

ФРАНЦУСКИ СОЦИЈАЛИСТИ ОПРЕДЕЉЕНИ ЗА САМОУПРАВЉАЊЕ – У тренутку када је социјална клима у Француској и читавој Западној Европи заоштрава ударима економске кризе, Социјалистичка партија је одлучила да повуче значајан потез. У Паризу је под председништвом Франсоа Митерана организовано дводневно заседање посвећено самоуправљању. Изражена је намера и опредељење социјалиста да путеве у будућност виде пре свега кроз развој самоуправних процеса. То није непосредан програм за акцију, јер је условљен победом левице на парламентарним изборима, али изражава поуздано уве-

рење и у том смислу представља вероватно најдаљи домет у Западној Европи. Наравно, предочена идеја о самоуправљању је још пуна недоречености, оптерећена политичким компромисима, наслеђеним неразумеванима и резервама. Међутим, основна вредност је у констатацији: Борба радничке класе постаје све оштрија и природно једини могући путеви стварног демократског развоја воде само у самоуправни социјализам. Отварајући заседање, члан дирекције Социјалистичке партије Жил Мартине је рекао да је програм левице полазио од принципа национализације најкрупнијих преду-

зећа. Самоуправљање је, како је истакао, корак даље, коме треба тежити. Само кроз акциону сарадњу социјалиста и комуниста, као што је то случај у Француској, може се остварити циљ борбе против капитализма – промена услова живота и рада радника. Оквир за ту промену даје самоуправљање, јер радници управо захтевају право да управљају предузећима. „Противници говоре да би то направило економску збрку. Међутим, искуства Југославије показују да када радник добије права управљања, он то чини са пуном одговорношћу”, закључио је Жил Мартине. Д. Пешић

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

13

Бунт српске академске омладине

Студентски меморандум властима из 1901. поставља далеко шири круг проблема босанскохерцеговачког друштва него што је то чинио аутономни покрет, а такође и свеобухватније гледа на циљеве и задатке националне борбе. Уз то, у својим критикама режима, много је оштрији и у захтевима радикалнији

У време када су у мају 1901. српски народни представници кретали у Беч где ће их цар примити у аудијенцију, српска академска омладина израдила је свој меморандум и упутила га делегацијама. Меморандум су, између осталих, потписали Петар Кочић, Милан Сршкић, Васиљ Грђић, Никола Стојановић и други. Њихов меморандум аустроугарским делегацијама поставља далеко шири круг проблема босанско-херцеговачког друштва у односу на аутономни покрет. Студентска омладина много шире гледа на циљеве и задатке националне борбе у односу на вође аутономног покрета. У својим критикама режима омладина је оштрија и у захтевима радикалнија. Окупационе власти сада, поред захтева српских правослаvnих представника за црквено-школску аутономију имају и захтеве сељака, те српске академске омладине.

Поред тога, вође покрета за црквено-школску аутономију одлучују да се за помоћ обрате Русији. То су учинили преко београдског проте Алексе Илића, којег у Петрограду у аудијенцију (којој присуствује и српски посланик у Русији Стојан Новаковић) прима Константин Петровић Победоносцев, веома утицајна личност на двору руског цара Николаја Другог и у Синоду Руске православне цркве. Владислав Скарић („Босна и Херцеговина под аустроугарском управом“) пише: „Несумњиво је да је Победоносцев предузео кораке код Патријаршије у Цариграду, јер је 11. октобра 1901. нови патријарх Јоаким Трећи са Синодом упутно босанскохерцеговачким митрополитима посланицу, којом им је ставио у особиту дужност да чувају права свога народа, светиње верских истина и предање православне цркве.“ Касније ће цариградски патријарх у Сарајево упутити и свога сарадника Јону да помогне у постизању договора око црквено-школске аутономије у БиХ.

Калај је због свега тога веома забринут и поново указује на мешање других држава. У писмима барону Кучери (23. и 28. септембра 1901) он тврди да је „потпуно евидентно да постоји између званичне Русије и наше православне опозиције интимна веза, која је већ ставила у изглед један револуционарни покрет. Ми морамо, дакле, са овом чињеницом врло озбиљно рачунати.“ Калај наглашава да се до сада народ држао у оквирима закона, те да постоји опасност да у скорој будућности изађе из тих оквира. Крајем 1901. и почетком 1902. године све су учесталије вести да се народ спрема на устанак, али у писму од 17. марта 1902. цивилни адултус Хуго Кучера уверава Калаја да до тога неће доћи јер су сви свесни снаге гарнизона који су стационарани у БиХ. Калај, ипак, да би предупредио немиле догађаје, иницира преговоре са представницима српског народа. Божо Маџар (Покрет Срба Босне и Херцеговине...) пише „да се почетком 1902. године у Бечу одлучило да треба приступити преговорима и прекинути са праксом генералне осуде и одбијања свих захтева аутономног покрета Срба. Целокупно искуство стечено дугогодишњом борбом против српске опозиције говорило је да се мора мењати тактика. Након договора у Бечу о даљим владиним корацима у вези са питањем црквено школске управе у БиХ, Калај је приватно (у писму од 20. јануара 1902) саопштио Кучери даље планове који би довели до коначних преговора са опозицијом... По први пут се у овом писму вође покрета за црквено-школску аутономију називају представницима народа.”

Фото из лeгата проф. Сегеозара С. Душанића

Пошто ни ови преговори нису дали резултата, а уз то ни после годину дана од предаје трећег меморандума није стигао никакав одговор власти, представници српског народа (5. јуна 1902) подносе нови – четврти царски меморандум који одликује још оштрији тон и у којем се већа пажња поклања решавању и других, пре свега политичких и аграрних питања. У овом меморандуму се истиче да су захтеви у области црквено-школског живота само један од захтева које народ поставља. „Истина ми смо до ево скоро шест година почели да тражимо само уређење верско-просветног живота и нисмо дизали глас на друге гране јавног живота и рада. Но дужни смо нагласити да то не значи да је иначе народ у нашој отаџбини задовољан, напротив.“ Влада је овај меморандум оценила као неоснован и злонамеран, па га је одбацила.

Историчар Ђорђе Микић („Војислав Шола, национални борац и политичар“) пише да је „почетком априла 1903. године, на предлог Пере Шантића, у Сарајеву одржана конференција на којој је прихваћено да основу за даљње преговоре треба да представља статут који је израдио митрополит Мандић. Он се на том послу ангажовао заједно с вођама опозиције, што му је влада замерила”.

Неколико месеци после тога умире Калај и за новог заједничког министра финансија дошао је Стеван Буријан, што је створило бољу климу за постизање договора. Он је видео да политика коју је водио његов претходник не само да није сломила отпор српског народа, него је он у тој борби ојачао и постао снажнији, па је покушао да политиком компромиса реши оно што Калај није успео да реши грубом силом. Крајем 1903. године митрополити и представници аутономног покрета усвојили су предлог статута црквено-школске аутономије и са записником (Записник о саветовању српско-православних архиепископа и представника свештенства и народа у Босни и Херцеговини, састављен у Сарајеву 7, 8, 9. и 10. децембра 1903) са тог саветовања упутили властима у Беч.

Вође покрета за црквено-школску аутономију одлучиле су да се за помоћ обрате Русији. То су учиниле преко београдског проте Алексе Илића, кога у Петрограду у аудијенцију, у присуству посланика Србије Стојана Новаковића, прима Константин Петровић Победоносцев, веома утицајна личност на двору цара Николаја Другог и у Синоду Руске православне цркве. О томе Калај крајем септембра 1901. пише: „Потпуно је евидентно да постоји између званичне Русије и наше православне опозиције интимна веза, која је већ ставила у изглед један револуционарни покрет. Ми морамо, дакле, са овом чињеницом врло озбиљно рачунати”

Не чекајући одговор аустроугарских власти, у Беч одмах путују народни представници (Јефтановић, Шола, Кујунџић, Јовановић) и митрополит Мандић. Историчар Божо Маџар пише да је Земалска влада овај долазак протумачила као демонстрацију силе и замерила митрополиту Мандићу што се придружио тој групи, али то питање није заостравала бојежи се да може да отежа или успори рад на доношењу уредбе. Завршни преговори вођени су у Бечу, где ће бити усвојена редигована верзија статута који ће заједнички министар финансија Буријан, преко заједничког министра иностраних послова Голуховског, проследити цариградском патријарху Јоакиму Трећем.

Детаљно сведочење о тешким (често и веома драматичним) преговорима крајем децембра 1903. и почетком јануара 1904. године – између представ-

ника аустроугарских власти (Буријан, Кучера, Хоровиц), митрополита Мандића и српских народних представника – оставио је др Т. П. Зурунић, који је као високи чиновник Заједничког министарства финансија у њима учествовао и као преводилац. Зурунић на крају пише: „Из свега овог разлагања јасно се види колики је био значај и колика заслуга покојног митрополита Мандића у црквено-аутономној борби. На своје сам се очи осведочио како су му то најзад искрено и са захвалношћу признале и саме народне вође, као најпозваније судије за то.”

На крају је цар Фрањо Јосиф 31. јула 1905. године прогласио у форми закона – „Уредбе о црквено-просветној управи српских православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини”. У прелазним одредбама констатује се да је уредба од свих митрополита, народних и свештеничких представника у БиХ донета, од патријарха цариградског и Св. Синода одобрена и благословена, и од цара аустријског потврђена, којом ће православни народ БиХ „у оквиру земаљских закона и без уштрба по надзорно право државе, моћи своје црквене и школске послове самостално уређивати и њима управљати”.

Уредбом су остварена и два крупна начела која су постављена још у првом царском меморандуму, а то су: да народ сам уређује и управља својим верско-просветним стварима и да то остварује кроз такву организацију која, представљена Великим управним и просветним саветом и Вишим духовним судом, чини једну заједницу и обухвата све припаднике православне вере у БиХ. У институционалном смислу таква заједница до тада уопште није постојала. Уредбом је, иако под државним надзором, обезбеђен развој конфесионалних српско-православних школа које су издржавале црквено-школске општине. Сва кључна питања српско-православних школа (грађење и отварање школе, избор и издржавање учитеља, наставни програми са неопходним верско-националним садржајима) решена су споменутом аутономном борбом и Уредбом из 1905.

Наставиће се

Милан Сршкић

Никола Стојановић

Петар Кочић

Васиљ Грђић

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

Фотографије „Википедија”

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

23. јун

1975.

ЗДРАВСТВЕНИ ПРЕОБРАЖАЈ НЕКАДАШЊЕГ САНЦАКА – У Пљевљима је одржан тродневни скуп лекара из десетак општина југозападне Србије и северне Црне Горе. Како се могло чути, крајеви некадашњег Санцака су у послератном периоду доживели значајан друштвено-економски, култури и свакако здравствени преображај. У многим местима тог подручја лекар је у прошлости био права реткост. Данас постоје не само опремљени здравствени центри, него од медицинских радника који у њима раде добијамо и значајне научне информације. Како је истакао примаријус др Милош Кнежевић, у Пљевљима данас

постоји модеран медицински центар са око 250 постеља и комплетном амбулантно-поликлиничком и диспанзерском службом. На територији општина Пљевља и Жабљак већ десет година код деце нема туберкулозе, а од 1968. ни тубекулотног менингитиса. О случају тровања живом у иванградској индустрији говорио је доктор Крговић, који је закључио да је загађење појачано неупотребљавањем заштитних средстава и недовољном хигијеном. Лекари Ђосовић и Јовановић су казали да је због тешких услова рада у јамским рудницама нужно спроводити превентивне прегледе запослених.

Уколико се то не уради, долази до раног онеспособљавања радника, односно, понекад се за јамски рад примају готово инвалиди. Тако је у руднику „Шупља стена” до ове године пензионисано 156 радника, од којих је стотину јамских радника. Од тих стотину, само су тројица отишли у старосну пензију, а сви остали у инвалидску. О искуствима приликом вакцинације становништва, говорио је др Илија Капетановић из Пријепоља, који је изнео похвални податак да је за пет година у тој општини вакцинацијом и ревакцинацијом обухваћено од 80 до 100 одсто деце.

Б. П.

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

14

Буржоазија као стегоноша српства

Најзначајнији резултат борбе за црквено-школску аутономију био је тај што је политизовао српске масе и створио јаку опозицију власти, покренуо добар део народа у борбу против окупационог режима и развио политичку свест, која се није мирила са туђинском владавином, већ јој се опирала на разне начине

Деветогодишња борба за црквено-школску аутономију која је била легалан, организован и масован отпор српског народа у БиХ против аустроугарског окупационог режима, окончана је актом који је цар Фрањо Јосиф 31. јула 1905. прогласио у форми закона – „Уредбом о црквено-просвјетној управи српских православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини“. Ову борбу предводили су народни представници на челу са Глигоријем М. Јефтановићем. Ова грађанска генерација српских народних вођа, коју су предводили свештеници, занатлије и трговци, одиграће судбоносну позитивну улогу у историји Срба БиХ. Уредбу из 1905. године била је врло важна за Српску православну цркву и српско-православну школу у БиХ, али и за целокупан српски народ, и имаће далекосежне позитивне последице, као што ће време показати. Уредба је представљала први до тада акт са законском снагом који је донесен уз учешће народа и била је на снази до 1914. године, када је укинута уз образложење да је крива за развој националне самосвести код Срба и да су органи црквене и школске самоуправе, свештенство и учитељи, носи-

► **Политички живот Срба почетком 20. века постаје разуђенији и одвија се на више фронтова, уперених против истог непријатеља. Сељаштво је самостално наступало са аграрним меморандумима, а српска академска омладина с револуционарним жаром на себе преузима улогу предводника националне борбе за слободу и уједињење**

оци непријатељске пропаганде против Аустроугарске. Милорад Екмечић (Историја српског народа) сматра да је „аутономни покрет од 1896. до 1905. године имао огроман историјски значај за историју српског народа у БиХ. У њему је остварено историјско преносење народних циљева са неорганизованог бунта сељаштва и завере малог броја непознатих уротника на организован, легалан и савремени покрет буржоазије по градовима. У том покрету је српска буржоазија први пут у историји БиХ наступила сама, као организована класа, са жељом да постане застава целог народа... Најважнија тековина аутономне борбе била је одлука да се пређе на стварање широког националног удружења. Већ 1903. године донет је закључак да се покрене српски политички лист, да се оснује акционарска штампарија, и ојача мрежа националних банака и удружења. У том погледу је закључено да се од сада ни у једном месту не може ни једно удружење основати без споразума са народним првацима и да се сваком таквом удружењу даје српско национално име. То је заиста било време кад нагло нараста број српских националних банака и различитих друштава која добијају имена прихватљива и за муслиманску опозицију, са којом се тражи савез. Рад на оваквом савезу има дубљи историјски корен и он непрекидно постоји од 1848. године. БиХ се сматра српском покраји-

Сточна пијаца у Бањалуци

Фото из легата проф. Светозара Ст. Душанића

ном, а њихово становништво за српски народ подељен у три вере.” У суштини, уредбом цара Фрање Јосифа од 31. јула 1905. нико није био у потпуности задовољан, па ни представници српског народа јер борба за црквено-школску аутономију била је само део широког националног покрета за коначно ослобођење од окупатора и уједињење српског народа. Историчар Ђорђе Микић („Војислав Шола, национални борац и политичар”) пише: „Мада деветогодишња борба за решавање црквено-школског питања није произвела сасвим жељене резултате, пробудила је народ и његове прваке и довела до политичког организовања и уласка у епоху рада за народно добро. То што је почела од црквено-школске аутономије значило је окупљање најширих слојева православног народа, који је у вековима иноверне власти у цркву гледао као у трачак светлости.” Ристо Грђић у књизи „Борба за црквено-школску аутономију у Босни и Херцеговини” истиче како је аутономна борба (на челу са зрелим, умереним, разумним и одлучним народним вођама) „пробудила дубоке народне инстинкте који су, после петовековног робовања, тражили одушке и наше народне представнике извели на арену светске политике. Та борба је била велика школа за српски народ у БиХ... Прекаљен у аутономној борби, српски народ почео је да изграђује и напредује у свим правцима. Срби су предњачили у свему и, упркос потискивању од стране аустроугарске управе, крчили пут својем напретку. Српски народ је издржавао своје школе, школовао своје ђаке, стварао своје самосталне новчане заводе, апстинирајући од свега што је долазило од туђинске власти. Све што је српско било, слило се у једно. Успех појединца био је успех општи. У прославама и манифестацијама било које врсте, суделовао је цео народ. Кулминација племенитог заноса дошла је до изражаја

за време балканских ратова, кад је српски народ у БиХ скупио за два месеца за Црвени крст Србије и Црне Горе више него за десет година за своје установе.” Можда је значајнији резултат борбе за црквено-школску аутономију, то што је политизовао српске масе и створио јаку опозицију режиму, покренуо добар део српског народа у борбу против окупационог апсолутистичког режима и развио на тај начин политичку свест, која је резултирала тиме да се за све време окупације већина српског народа није мирила са режимом туђинске власти, него му се опирала на разне начине. Политички живот Срба почетком 20. века постаје разуђенији и одвија се на више фронтова, уперених против истог непријатеља, али су циљеви борбе појединих друштвених група различити. Свака има свој програм националне борбе. Сељаци су у борби за своје захтеве самостално наступали и њихови аграрни меморандуми по свом садржају представљају скуп захтева који се сасвим разликују од оних које су вође покрета тражиле. И српска академска омладина са много више револуционарног жара излази на јавну политичку сцену, одлучна и спремна да уски простор аутономашког покрета за црквено-школску аутономију прошири на све области друштвено-политичког и економског живота, те на себе преузме улогу предводника националне борбе за слободу и уједињење. Када је вишегодишња борба за аутономију приведена крају, српски народни представници на челу са Глигоријем М. Јефтановићем огромну енергију и средства улажу у оснивање и/или помагање српских културних, просветних и научних установа, те српских националних финансијских институција. Као што је то био случај са борбом за црквено-школску аутономију, и свим осталим подухватима се приступало темељно, одлучно и истрајно, али поступно. То се може видети

► **Аустроугарска је четрдесетогодишњицу своје владавине у БиХ представљала као цивилизаторску мисију на полудивљем Балкану. У том периоду саграђена су многа државна здања и хотели, али је несразмерно више утрошено на војничке и жандармске касарне и на безбројна и разноврсна утврђења, којима је земља покривена као мрежом**

и из обраћања Глигорија М. Јефтановића на оснивачкој скупштини Српске штетонице (јануар 1905) када је, између осталог, рекао: „Славна Скупштина! Господо и браћо! Иако наше црквено-просвјетно питање још није свршено али смо у томе дошли до једне тачке, иза које можемо поћи и на друга поља јавног рада. Покрет и рад око уређења наше црквено-школске самоуправе, створио је у народу такву заједницу, такву организацију народне снаге и воље, да се можемо окушати и на другим пољима, а тај рад нам је показао и то, да се заједничком снагом и истрајношћу може и мора доћи до успјеха. Тај рад је наше вријеме до сада испунио био, сада можемо и даље поћи. Као у природи, тако и у животу једног народа све мора ићи једно за другим постепено и ништа се не може радити на скокове, већ – Све у своје вријеме.”

Аустроугарска је четрдесетогодишњицу своје владавине покушавала да представи као цивилизаторску мисију коју је вршила на полудивљем Балкану, а као најочигледнији пример истичане су изграђена раскошна здања,

мрежа железничких саобраћајница и отворене школе. У Сарајеву, и још неколико градова у које су странци долазили (Бањалука, Мостар, Брчко...) подигнуто је, пре свега у пропагандне сврхе, неколико репрезентативних палата – градске већнице, судови, поште, музеји, хотели.” Јован Цвијић пише да су за време аустроугарске окупације „саграђена многа државна здања и државни хотели, али је несразмерно више од тога утрошено на војничке и жандармске касарне и на безбројна и разноврсна утврђења, којима је сва земља као мрежом покривена. На последње радове и на многобројну жандармерију, коју управа, као и војску, мора да држи ради своје сигурности, троши се знатан део буџета БиХ.” Владислав Скарић (у књизи Босна и Херцеговина под аустроугарском управом) истиче да је „цели управни систем био полицијски и носио је обележје колонизаторског – 1906. било је 2.500 жандара и 568 учитеља, буџет жандармерије износио је 3.750.000 круна, а школски 1.300.000 круна. Шкотски историчар Џон Бјукен у књизи Југославија, данашње нације: нова историја света) наводи и једну важну реченицу Бенјамина Калаја: „За моју мисију један жандарм вреди колико пет учитеља.” Због тога не треба да буде чудно да је био мали број државних основних школа и да је тек 1893. године обновљена (уместо раније укинуте) гимназија у Сарајеву и основана нова у Мостару. Наставиће се

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

24. јун

1975.

ЕКСПЛОЗИЈА БОМБЕ ПРЕД МИСИЈОМ СФРЈ ПРИ УН – Снажном експлозијом бомбе, нешто после поноћи, тешко је оштећена фасада југословенске мисије при Уједињеним нацијама у Њујорку, која је смештена на Петој авенији. Прозори су полупани до четвртог спрата, а на суседној стамбеној згради све до шестог. Претпоставља се да је бомба постављена на степеништу која води у подрумски сервисни улаз. У то доба ноћи, Пета авенија је готово потпуно пуста, а на сву срећу, десет Југословена који с децом живе у згради мисије остало је неповређено, јер се њихови станови налазе на другој страни зграде.

Све јутарње емисије њујоршких радио-станица имале су подробне вести о терористичком акту, за који се претпоставља да су извршили припадници екстремне југословенске емиграције. Представници наше мисије раде на тексту оштре протестне ноте која ће бити уручена америчкој мисији при Уједињеним нацијама, која у односима са другим мисијама заступа владу САД. Како сазнајемо, у тексту ће бити истакнута чињеница да се и поред ранијих упозорења власти нису предузеле потребне кораке ради обезбеђења рада и живота југословенских дипломата у Њујорку. Уочљиво је да то није

учињено ни после недавног насилног упада двојице емиграната у мисију, где су били савладани. Обичај је да након таквих протеста извесно време пред зградом стоји дежурни полицајац. На редовној конференцији за штампу, званични представник УН прочитао је изјаву генералног секретара Уједињених нација Курта Валдхајма, који је осудио овај акт насиља према, како је рекао, „дипломатама чији је задатак да унапређују мирољубиве односе међу народима”. Терористички напад јуче је осудио и Стејт департмент.

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

15

Човек без срца – убица душе народа

Упорним радом на стварању вештачке босанске нације Калај је настојао да оствари трајан расцеп у српском народу и онемогући његово уједињење. Изградио је идеолошки и пропагандистички мит о „великосрпској опасности” и хегемонизму, који га је надживео дуже од века – све до данас

Огромне оружане снаге, по бројности и издацима, Аустроугарска је у Босни и Херцеговини држала због своје сигурности и ради наметања покорности домаћем становништву, а не због потребе да „на полудивљем Балкану” спречава насиље, разбојништва, злочини против права власништва и томе слично. У тексту „Развој друштвеног живота” Срђа Ђокић наводи податке из званичне статистике Аустроугарске за 1908. годину, из којих се види да је од свих њених земаља у БиХ било најмирније. Тако је на 10.000 становника Босне и Херцеговине за јавно насиље осуђено 0,81 одсто житеља, у Аустрији 2,84, у Угарској 1,34; за разбојништво у БиХ 0,02, у Аустрији 0,03 у Угарској 0,07; палевина у БиХ 0,03, у Аустрији 0,06, у Угарској 0,04; преваре у БиХ 0,34, у Аустрији 1,19; кривотворења у БиХ ни један случај, у Аустрији 0,01 у Угарској 0,07 итд.

Аграрно питање, тј. однос између сопственика и кмета, није било уређено иако је гроф Андраши 1878. године то питање истакао као главни разлог за окупацију. Аустроугарска индустрија била је фаворизована тиме што је била јача капиталом и старија, а није плаћала никакве увозне царине. Многи стари босански занати су пропали. Чак је и пољопривреда из Аустроугарске фаворизована, тако да је на пример подвоз једног вагона жита из Сиска до Моста-

Када је 1918. Аустроугарска пропала, иза њених 40 година окупационе власти у БиХ остало је 88 одсто неписменог становништва. Страхујући од јужнословенског национализма, режим је спречавао сваки облик образовања и самоуправе

ра био по километру скоро двапут јефтинији него од Добоја до Мостара. Број домаћих чиновника био је минималан. Њих су углавном примали на мало плаћена места. Треба додати овој привредној беди још и духовну депресију већине босанскохерцеговачког становништва, које је трпело аустроугарску управу као насиље. Србима није било дозвољено да се зову својим народним именом. Граница према Србији и Црној Гори била је скоро херметички затворена. Чак су, осим србијанских, сви независни листови који су излазили у Аустроугарској били забрањени. Бенјамин Калај је ишао дотле да је забранио чак и своју књигу „Историју Срба”, која је на мађарском језику изашла 1887, јер је у њој писао веома афирмативно о Србима.

За четрдесет година аустроугарске окупације, изграђена је железничка мрежа (само уског колосека) у приближно истој дужини као што је то учињено, у истом периоду, у Србији или Бугарској. Број отворених основних школа од Берлинског конгреса 1878. до Првог светског рата 1914. у БиХ једнак је броју школа које је Србија отворила само у четири округа (нишки, пиротски, топлички и врањски) тј. На територијама које је добила после Берлинског конгреса. Србија је пред Први светски рат имала троструко већи број гимназија него БиХ. Да не спомињемо да је после окупације БиХ

Бенјамин Калај у Бечу, на фотографији из 1890. године

Аустроугарска задржала турски феудални систем, док су у Србији сељаци били слободни почетком 19. века, одмах по ослобођењу од Турака.

Историчар Ален Џ. П. Тејлор у књизи „Хабзбуршка монархија” наводи да су БиХ „добиле све добробити царске владавине: помпезне јавне зграде, беспрекорне касарне за окупаторску војску, банке, хотеле, кафане, добро снабдевање водом у административним центрима и у летовалиштима где су се чиновници одмарали од тешког рада за Царевину. Али прави плодови аустроугарске управе нису се видели: када је 1918. она пропала оставила је за собом 88 одсто неписмених. Страхујући од јужнословенског национализма, хаџбуршка управа је спречавала сваки облик образовања и самоуправе. Велика имања су била у рукама Турака и зато је хаџбуршка управа оставила на снази феудални систем закупа земљишта – а управо је то био најгори чинилац турске власти.”

Јован Цвијић је још у време Анексионе кризе 1908. године писао да је „сва спољна акција Аустроугарске везана српским народом и српским проблемом и ако охота господара монархије то не би никада признала. Тиме је сва монархија не само стално ослабљена, већ се излаже опасности, да изазове цео тзв. аустријски проблем. Сајд је већ почела да губи симпатије на свима странама, јер су њени освајачки планови постали јасни, затим што је стављала и сада ставља захтеве, који су српском народу мрски али су несимпатични и многим другим државама и народима: да се Србија и Црна Гора не смеју територијално саставити и трудила се и труди се да ове државице не добију природне границе; у областима

српско-хрватског народа, које држи под својом влашћу, ради један злочест посао: развија верску нетолеранцију и отуђује два дела истог народа. И ако се деси да одржи или освоји коју земљу српског народа, она не може никада задобити његову оданост. То насилно заузеће много не вреди и дуго се не држи; бар Аустрија у томе има искуства. Због представљених дубоких психичких особина српског народа и несаломљиве тежње за самосталношћу, нема на тој завојевачкој основи ни измирења ни решења. И да освоји српски народ, он ће се због изложених особина опет повољном приликом дићи и основати своју националну државу.”

Колико је Јован Цвијић био у праву, показало је време које је убрзо наступило...

* * *

Аустроугарска управа над Босном и Херцеговином трајала је 40 година, а народ који је протестовао против ње говорио је да је „Турска у хришћанима убијала тело, а Аустроугарска и тело и душу”. Била је то и најтачнија и најсажетија оцена. У прве две деценије Бенјамин Калај је био њен некрунисани краљ, који је своје напоре, пре свега, усмерио на гушење српске националне свести и покушаје стварања вештачке босанске нације. Томе се српски народ Босне и Херцеговине супротставља борећи се за ослобођење. На примеру Србије он је видео шта значи слобода од завојевача и зато је тежио уједињењу са својим сународницима са друге стране Дрине.

Без дилеме, Бенјамин Калај (1839–1903) био је најзначајнија личност по којој се памти аустроугарска власт у Босни и Херцеговини, коју је он бескрупу-

Фотографије Јоса Андриас Музеум

Погребна поворка на Калајевој сахрани у Бечу, јул 1903. године

Повампирена „калајевштина”

Крајем шездесетих година у социјалистичкој БиХ, па све до њеног пада у другој половини осамдесетих, повампирена калајевштина постала је и политика комунистичког руководства у Сарајеву... Милорад Екмечић пише да је Кардељ по повратку с фингираног лечења у Лондону дошао у БиХ и међу муслиманским комунистичким функционерима проповедао формирање нације... Уз цитирани фрагмент, Екмечић закључује да је Кардељ био „злодух Друге Југославије”, а додали бисмо политички случајеви наводног великосрпског национализма серијски су произвођени, и Лубарда, Ного, Петковић, Меша и Емир су отишли. Међу њима је био и тада мање познати доцент бањалучког Економског факултета др Јован Душанић, који је допао и затвора. Ухапшен је под сумњом да је извршио кривична дела из члана 133/1 и 157 КЗ СФРЈ (вербални деликт или деликт мишљења). На терет му се стављало, између осталог, да потиче из свештеничке и четничке породице; да се залагао за стварање Велике Србије; да се потписује ћирилицом и у потпису обавезно ставља средње слово; да су на ћирилици откуцана питања на испитима, те обавештења на његовом кабинету; да је сину дао име Арсеније и слично.

Ненад Кеџмановић на промоцији књиге Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” у Српској књижевној зајрузи, 8. маја 2025.

лозно спроводио од 1882. до своје смрти. Изузетно радан, добро образован, интелектуално британ и невероватно амбициозан, међу савременицима је био познат као „човек без срца”. Веома млад, 1868. године постаје генерални конзул Аустроугарске у Београду и на том месту ревносно ради у наредних седам година. Тада је аустроугарску дипломатију убеђивао да од Србије не треба тражити да се одрекне идеје о припајању Босне и Херцеговине, него јој треба помоћи у остварењу националног програма. Сматрао је да Аустроугарска треба да омогући Србији да припоји БиХ, пошто би тим потезом придобила симпатије српског народа и трајно везала Србију за себе, уједно елиминишући руски утицај. У исто време, такво решење би изазвало велико незадовољство код Хрвата и створило трајни расцеп између њих и Срба, што би спречило уједињење јужнословенских народа. Калај је у својој књизи „Историја Срба” писао да у Босни и Херцеговини живе Срби три вере, те да је ова територија одувек била насељена Србима.

Међутим, постајући „некрунисани краљ” Босне и Херцеговине он постаје највећи поборник „босанске” самосвојности, напуштајући своје раније ставове о српском карактеру Босне и Херцеговине и почиње да заступа тезу о постојању посебног босанског народа, као носиоца континуитета босанске државности. Покушава да створи вештачку нацију коју чине припадници све три вере – православци, католици и муслимани који живе на простору Босне и Херцеговине, те уводи „босански” језик и назив „босанчица” за српску ћирилицу. Објављена је 1890. чак и Граматика босан-

ског језика. Гушењем српске националне свести и упорним радом на стварању вештачке нације, Калај је настојао да оствари трајан расцеп у српском народу и онемогући његово уједињење. Због тога је врло темељно и на дуге стазе изградио лажни идеолошки и пропагандистички мит о „великосрпској опасности” и хегемонизму. Тај мит га је надживео дуже од века, заправо, све до данашњих дана.

Свим овим покушајима Калаја и аустроугарских власти супротставља се српски народ са својим вођама на челу са Лигоријем М. Јефтановићем. Ови предводници српског народа Босне и Херцеговине били су људи национално самосвесни, чврстог карактера, спремни на велико самопожртвовање за опште добро, уверени да ће, борећи се за ослобођење и уједињење, у томе и успети. Определили су се за доследан пасиван, миран и законит отпор, те стрпљив и упоран „ситан рад” који, „корак по корак”, даје резултат на дуги рок. У преговорима са елитним представницима моћне Аустроугарске монархије показали су невероватан дипломатски такт, умешност, зрелост, одговорност и одлучност, чиме су успели да се одупру суптилној и опасној политици окупационих власти и постепено освајају циљеве за које су се борили.

Наставиће се

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

25. јун

1975.

КАКАВ ЈЕ ЧОВЕК ИЗА ШАЛТЕРА – На недавно одржаној седници Друштвено-политичког већа Градске скупштине Београд, књижевница Мира Алечковић, делегат у овом већу, поставила је питање: Докле ће грађани остваривати своја права на понижавајући начин? Да ли повећање одговорности градских органа управе подразумева и другачији однос према „обичном човеку” с друге стране шалтера. Своје питање Мира Алечковић је обогатила описом две слике. Први приказ: човек испред шалтера је узрујан, нестрпљив. С друге стране, иза стакла, нема никог. Ред постаје све дужи. Најзад,

службеник стиже на своје радно место, отвара „prozorче” и шаље тог човека на други шалтер, где је гужва још већа. Тамо га дочекује још нељубазнији службеник. Човек се осећа пониженим, а само је тражио обичну потврду, одговор на молбу или жалбу, препис... Затим је књижевница и делегат Мира Алечковић дочарала други приказ: Љубазни осмеси службеника. Грађани се понашају слободно. Сви послови се завршавају на време. Људи се не третирају као некакве „странке” које зависе од воље или зловоље шалтерских службеника, већ с пуно права траже и остварују своја права. Како је

рекла, друга слика је на жалост тренутно само претпоставка, визија будућности.

На њено делегатско питање одговорио је Миљенко Зрелец, председник Извршног савета Градске скупштине Београда. „Модернизација градских органа управе не подразумева само набавку нових машина, уређаја и канцеларијске опреме, већ и промену понашања службеника. Они се према грађанима морају односити као према носиоцима самоуправљања а не као према странкама. У томе је и суштина промена, а свако малтретирање грађана је недопустиво”, закључио је свој одговор Миљенко Зрелец. М. Ћ.

Јован Б. Душанић

БЕНЈАМИН КАЛАЈ – ОКУПАЦИОНИ КРАЉ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Освит револуционарне генерације

У мају 1910. одржани су једини избори у БиХ током аустроугарске владавине. Све српске мандате у Земаљском сабору добила је Српска народна организација (31) све муслиманске Муслиманска народна организација (24), док је Хрватска народна заједница освојила 12, а Хрватска католичка удруга четири мандата

Стефан Буријан, министар заједничког министарства финансија, који је после смрти Бенјамина Калаја именован за управитеља Босне и Херцеговине (од 1903 до 1912) видео да политика коју је водио његов претходник не само да није сломила отпор српског народа него је он у тој борби ојачао. Зато је покушао да политиком компромиса реши оно што Калај није успео силом. У децембру 1903. године митрополити и представници аутономног покрета усвојили су предлог статута црквеношколске аутономије и са записником са тог саветовања упутили властима у Беч. Не чекајући одговор аустроугарских власти, у Беч одмах путују народни представници (Јефтано-вић, Шола, Кујунџић, Јовановић) и митрополит Мандић.

Завршни преговори вођени су у Бечу, где ће бити усвојена редигована верзија статута који ће заједнички министар финансија Буријан, преко заједничког министра иностраних послова Голуховског, проследити цариградском патријарху Јоакиму Трећем. На крају је цар Фрањо Јосиф 31. јула 1905. године прогласио у форми закона – „Уредбе о црквено-просвјетној управи српских православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини”.

О томе како је народ дочекао своје вође са преговора у Бечу 1905. године,

Стефан Буријан, Калајев наследник

лист „Босанска вила” описује у тексту „Дочек вођа и митрополита”: „Овогодишњи Божић донео нам је двоструку радост. Радовали смо се и светлом празнику, а још више брзојавном извјешћу наших вођа, да је постигнут споразум за коначно решење црквеношколског питања и сређивање аутономије у овим српским земљама. До стотину телеграма отишло је о Божићу из Сарајева, као честитке на истрајности и јуначкој победи наших првака. Трећи дан Божића искупио се силан свет на железничкој станици да дочека своје вође, који долажаху из Беча. Око 2000 душа бијаше прекрило станицу. И мушко и женско, и старо и младо – све то бијаше изашло да поздрави личне на ше прваке и вође народне. Сви фијакери у Сарајеву бијашу заузети, трамваји препуни, а многи су ишли пешиме.

Воз је стигао у 12 сати и 25 минута. Кад се појавише вође .г. Григорије М. Јефтано-вић и Војислав В. Шола – одушевљењу и клицану раздрагане светине не бијаше краја. Живито Јефтановић – живито Шола, проламаше се ваздухом и сваки је грабио доћи до њих да се поздрави, а Јефтано-вићу још да целива јуначку десницу. А кад је г. Јефтано-вић проговорио неколико топлих

Дом „Просвјете” у Сарајеву – ово прво српско културно друштво основали су 1903. државни чиновници српске националности са академском спремом, којих је тада било укупно 29

речи, разјаснивши како је постигнут споразум и како ће и статут скоро добити највишу потврду Његова Величанства, грмну поново: живито, живили, а г. Јефтано-вића носаше одушевљена светина, не-престано кличући: живито и живиле вође. Док неки полећеше да дигну г. Шола, он бијаше раније измакао, али га одушевље-на светина нађе у колима, па је и њега на рукама носила непрестано кличући: жи-вио Шола, живиле вође! Улазећи у варош звона са обе српске цркве поздрављаху вође добродошлицом, а велика множи-на света прекрила је улице и с једне и с друге стране. Сва кола допратише вође до куће г. Јефтано-вића, где се свраћаше на честитање. Ту је уз чашицу ракије про-говорио неколико одушевљених речи г. Шола, захваљујући народу на чврстоћи и истрајности. У два сата разишли су се гости оставивши вође да се одмарају...

У понедељак, 29. децембра позвао је наш лични вођа око 40 првих и најуглед-нијих домаћина, па смо заједно са г. Јефтано-вићем поседали у кола пред њего-вом кућом и кренули на станицу да до-чекамо г. митрополита Мандића. Кад је воз стао и владика се појавио, зачу се бу-рно живито! У том г. Јефтано-вић поздра-ви г. митрополита у име Срба Сарајлија, захваљујући што је и он допринио мно-го срећном решењу црквеношколског питања. Он је пожелио да та слога из-међу вођа и јерархије буде трајна и ни-чим ненарушена. Завршавајући поздрав кликнуо је г. митрополиту: живито, а то је прихватио испуњени свет и одушевље-но га је поздрављао. Господин митропо-

лит је захвалио вођи и народу... Народ га је чешће прекидао одушевљеним жи-вио. Митрополит је завршио говор Ње-гошевим ријечима: без ватре се сабља не сакова, без мукe се пјесма не испјева. По-ново се заори живито, а наш лични вођа узвe г. митрополита испод руке и уведе га

Процеси дугог трајања

Јован Б. Душанић нас подсећа да прошлост није завршена прича. Напротив – она траје кроз институције, културу и колективну свест. Без разумевања тих процеса дугог трајања, како истиче овај аутор, не можемо разумети ни савремене изазове. У свој нелогичности, драматичности и вечитом понављању неприлика западно од Дрине зато не треба тражити само одсуство државничке мудрости политичара већ плодове давно засађеног раздора. Зато ово није само књига о историји. Ово је и књига упозорења, али и позив на истрајност, памћење и разумевање сопствених корена. За разлику од уобичајене склоности ка наглим решењима, она заговара стрпљиву, закониту и дуготрајну борбу, „ситан рад“ и пасивни отпор као најбоље основе националног препорода.

Никола Маринковић на промоцији књи-ге Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” у Српској књижевној заједници, 8. маја 2025.

Српска дионичарска штампарија у Сарајеву покренула је 1. јануара 1905. дневни политички лист „Српска ријеч” (за политику, просвјету и привреду), чија је уређивачка политика била одбрана интереса српског народа и супротстављање покушајима затирања његовог историјског памћења у Босни и Херцеговини. Последњи број „Српске ријечи” изашао је 27. јуна 1914, дан уочи Сарајевског атентата

у своја кола. За тим поседа свештенство и грађанство, па свечано допратисмо г. митрополита до његова стана. Улазећи у варош звона су поздрављала г. митро-полита, а радознала светина искупила се по улицама... Хвала г. митрополиту Николи Мандићу, који је с нашим лич-ним вођама довршио у Бечу то питање о црквеношколској аутономији.”

Окончањем борбе за црквено-школс-ку аутономију, тежиште деловања пре-мешта се на стварање и потпомагање српских просветних, културних и на-учних установа, као и националних фи-нансијских институција. На оснивачкој скупштини Српске штедионице у јану-ару 1905. Глигорије Јефтано-вић је једно-гласно изабран за председника скупшти-не и председника управног одбора. Те положаје је задржао и после претварања Српске штедионице у Српску народну банку. Када јој се прикључила и Српска банка из Мостара, формирана је Српска централна банка за Босну и Херцегови-ну. Када су јој приступиле и Српска кре-дитна банка и Српска привредна банка, настала је Српска централна привредна банка д.д. Сарајево.

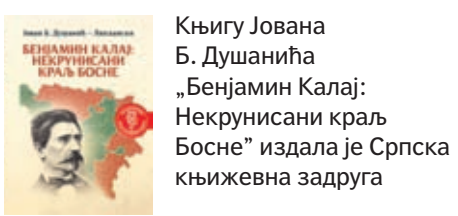
Исте године се оснива Српска диони-чарска штампарија у Сарајеву и покреће дневни политички лист „Српска ријеч” (за политику, просвјету и привреду), који са мањим прекидима излази све до Првог светског рата, бранећи интересе српског народа и одлучно се супротстављајући покушајима затирања његовог исто-ријског памћења у Босни и Херцеговини. У Српској дионичарској штампарији Гли-горије је највећи акционар, председник скупштине и председник управног одбо-ра. Лист „Босанска вила” најавио је још 1903. године оснивање ове штампарије, наглашавајући да ће јој основни задатак бити „да предузима разне штампарске, из-давачке, новинарске, и друге сличне по-слове, којима се шири народна просвјета и припомаже привредно, имовно и свако напредовање земље и народа”.

После две деценије Калајеве репресив-не владавине, долази до разбуктавања политичког покрета. Земаљска влада је после Анексије 5. октобра 1908. најави-ла доношење устава. И заиста, тај прав-ни акт је проглашен 20. фебруара 1910. године. Уставом је уведена институција Земаљског сабора, у који је директно би-рано 72 посланика (најбројнијем право-славном становништву припадао је 31 мандат, муслиманском 24, католичком

16 и један мандат је припадао Јеврејима). Поред изабраних, у састав Земаљског са-бора је улазило и 20 посланика по поло-жају који су заузимали, а то су били пред-ставници високих верских и државних институција.

На првим и јединим изборима који су за време аустроугарске власти одржани у Босни и Херцеговини (у мају 1910), све српске мандате (31) добила је Срп-ска народна организација, све мусли-манске (24) Муслиманска народна ор-ганизација, а католичке мандате добила је Хрватска народна заједница (12) и Хрватска католичка удруга, такозвани штадлеровци (4). У то време долази и до постепене смене у политичком руко-водству српског народа. Била је то друга таква смена, након што је устаничку ге-нерацију предводника српског народа, која је деценијама водила оружану борбу против турске власти и успешно је окон-чала (али је била резигнирана одлуком Берлинског конгреса) заменила нова генерација српског грађанства. После Уредбе из 1905. године, којом је изборе-на црквеношколска аутономија српског народа, али не у оној мери за коју су се борили, дошло је време да на чело нацио-налне борбе за слободу и уједињење стаје прва генерација српске интелигенције, одлучна и спремна да тај уски простор прошири на цео друштвенополитички и економски живот. Свака од ове три ге-нерације (устаничка, грађанска и рево-луционарна) дала је немерљив допринос да српски народ у Босни и Херцеговини напokon, 1918. године, избори своју сло-боду (ослободивши се и аустроугарске власти) и доживи уједињење српског на-рода у истој држави.

Крај

Књигу Јована Б. Душанића „Бенјамин Калај: Некрунисани краљ Босне” издала је Српска књижевна задруга

ОД СУТРА НОВИ ФЕЉТОН

Јелена Карађорђевић

СРПСКА ПРИНЦЕЗА, СВЕДОК СТРАДАЊА РУСКЕ ЦАРСКЕ ПОРОДИЦЕ

ЛИСТАЈУЋИ ПОЛИТИКУ

26. јун

1975.

ОДБРАНА ПРЕМИЈЕРСКЕ ПОЗИЦИЈЕ ИНДИРЕ ГАНДИ – Индијски премијер Индира Ганди апеловала је на народ Индије да буде спреман на жртве, како би земља оста-ла на путу прогреса и просперитета. Она је то изјавила на првом митингу одржаном после одлуке дежурног су-дије Врховног суда о „условном” замрзавању одлуке коју је 12. јуна донео суд у Алахабаду. Према тој пресу-ди, поништен је избор Индире Ганди на парламентар-ним изборима 1971, због наводне „злоупотребе служ-беног положаја” у кампањи. У резолуцији руководства парламентарне групе Конгресне странке каже се да од-

лука Врховног суда јасно ставља до знања да статус Ин-дире Ганди као премијера остаје нетакнут. Додаје се и да би одлука Врховног суда „требало да смири про-панду обмане коју воде противници Конгресне странке, који тврде да је пресуда из Алахабада одузела Индири Ганди законски и морални ауторитет и право да и даље буде председник владе Индије”. У резолуцији се додаје да је читава земља била сведок масовног и спонтаног исказивања народног поверења и подршке премијеру и њеној политици, на начин који је без преседана. Руководство парламентарне групе Конгресне странке

упозорава нацију да би поједине групе и елементи мо-гли и да наставе с покушајима обманљивања народа и искоришћавања ситуације за своје циљеве. „Ово је тре-нутак када партија и народ треба да удвоструче напоре да би остали јединствени и радили заједно на испуња-вању планова. На овом тешком задатку, лидерство Ин-дире Ганди нам је свима неопходно”, закључује се у ре-золуцији. Утицајни чланови владе посебно су у изјавама поводом одлуке Врховног суда истакли да пружају подршку премијеру Индири Ганди, уз изражавање уве-рења да ће на крају и правна битка бити добијена.